

**„A TUDOMÁNY EKKÉNT RAJZOLJA VILÁGÁT”
IRODALOM, TÖRTÉNELEM ÉS NEVELÉS METSZETEI I.**

TANULMÁNYKÖTET

Az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzata,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata
és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
I. közös konferenciájának tanulmánykötete

Szerkesztette:
Fodor József Péter, Mizera Tamás, Szabó P. Katalin

Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzat,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat,
Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály

Budapest-Eger, 2019

„A tudomány ekként rajzolja világát”
Irodalom, történelem és nevelés metszetei tanulmánykötet I.

A kötet megjelenésének támogatói:
Doktoranduszok Országos Szövetsége,
Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,
Nemzeti Tehetségprogram

A tanulmánykötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-18-0003 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg.

© Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2019
© Bársony Dávid, Czinkóczi Krisztina, Szerkesztők, Szerzők

Szerkesztők:

FODOR József Péter, MIZERA Tamás, SZABÓ P. Katalin

Szerzők:

BÁNREVI Mónika, FODOR Zoltán, FÜLEP Ádám, HAMZÓK Judit,
JUHÁSZ Péter, KLEM Dénes, LEHOTKA Ildikó, MIZERA Tamás,
NEMES-NÉMETH Nóra, NÉMETH ZOLTÁNNÉ LŐRINCZ Zsuzsa,
POSTA Anna, SZABÓ Adrienn, SZABÓ P. Katalin, SZABÓ Roland,
SZABÓNÉ KOZMA Katalin, VÁMOS Gabriella, VARGA Dániel

Szakmai lektorok:

BÉNYEI Miklós, BODROGI Ferenc Máté, BOLLÓK Ádám,
DARÓCZI Gabriella, DÁVID Mária, FORGÓ András, GARADNAI Erika,
KOMLÓ Csaba, KOVÁCS Gábor, LENGYEL Réka, MARTIS Zsombor,
MOLNÁR Szabolcs, PATAKY Adrienn, PUKÁNSZKY Béla,
SZIJÁRTÓ M. István, SZILÁGYI Márton, SZITÁNYI Judit, TÓTH Kálmán,
VADERNA Gábor

ISBN 978-615-5586-41-5

Kiadja az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzata,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata
és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály.

A könyvsorozat logóján Toldy Ferenc látható, a műtárgy tulajdonosa a
Petőfi Irodalmi Múzeum.

Nyomdai előkészítés: a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály tudományos műhely

Borító és grafikai elemek: Czinkóczi Krisztina és Bársony Dávid

Tördelőszerkesztő: Bársony Dávid

Lektor: Braun Barna

Nyomdai munka: Kontraszt Plusz Kft.

Felelős vezető: Barta Ákos

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	4.
Lecctori Salutem!.....	6.
BÁNRÉVI Mónika: <i>Oktatás és művelődés Erdődy Gábor egri püspök időszakában (1715–1744)</i>	10.
Education and culture in the time of bishop Gábor Erdődy (1715–1744).....	33.
FODOR Zoltán: <i>Pedagógiai kihívások és megoldások az Európai Iskolák Hálózatában működő egyik magyar szekcióban</i>	36.
Pedagogical challenges and solutions in the Hungarian section of the European School Network	59.
FÜLEP Ádám: <i>A 20. századi magyar felsőoktatási könyvtárosképzés helye a neveléstörténetben</i>	60.
The locus in education history of the Hungarian librarian higher education of the 20th century.....	74.
HAMZÓK Judit: <i>„Gyámoltalanok” a családban – A Hatvani hóstyá területén élő árvák, félárvák helyzete Eszterházy Károly egri püspöksége idején az instanciák alapján</i>	76.
Orphans in Families – The Fate of Orphans and Half-orphans in the Hatvani Suburb Based on Letters of Complaint (instancia) when Károly Eszterházy was the Bishop of Eger.....	94.
JUHÁSZ Péter: <i>A steppe országútján a Kárpát-medencébe: Hódítók és meghódítottak</i>	96.
On the Highway of the Steppe: Conquerors and conquered.....	146.
KLEM Dénes – MIZERA Tamás: <i>„Majd ha énektanításnál a kezdet nehézségein keresztül-vergődünk...”: Zsaskovszky Ferenc és Endre Egri ének-kátéja kiadástörténeti és zenepedagógia-történeti összefüggésben</i>	148.
„When we have got through the initial difficulties of singing instruction...”: The Song Catechism of Eger by Ferenc and Endre Zsaskovszky in a Context of Music Pedagogy and Publication History	161.
LEHOTKA Ildikó: <i>Túl a sorokon: József Attila két versének zenei megközelítése</i>	162.
Beyond the lines: Attitude of two poems by Attila József.....	177.

NEMES-NÉMETH Nóra: <i>Székesfehérvár iskolapolitikája a 19. században</i>	178.
School policy of Székesfehérvár in the 19th century	191.
NÉMETH ZOLTÁNNÉ LŐRINCZ Zsuzsa: <i>Egész napos iskola vagy egész nap az iskolákban?</i>	192.
All-Day School or All Day at School?	213.
POSTA Anna: <i>A klasszikus és a vallási műveltség összefonódása a reformáció humanizmusának idején: A 16. századi protestáns neolatin költészet sacra poetica műfajcsoportja</i>	214.
The Interconnection of the classical and the religious Culture at the Time of the Humanism of the Reformation: The sacra poetica Genre Group of the protestant neolatin Poetry in the 16th Century	237.
SZABÓ Adrienn: <i>A magyar zenei felsőoktatás intézményesítésének kezdetei a dualizmus korában</i>	238.
The beginnings of the institutionalization of Hungarian musical higher education in the age of dualism	253.
SZABÓ P. Katalin: <i>A szűzvállas nemesek normától való eltérésének lehetősége mint hatalomtechnikai kérdés a reformkorban</i>	254.
The possibility of gaining political power by diverge from the norms - "nobles with virgin shoulders" in the Hungarian reform era	272.
SZABÓ Roland: <i>A csöndképzetek mint hangeffektusok: József Attila „tárgyasuló” költészetének hallható színterei</i>	274.
Silence images as sound effects: Audible stages of Attila József's "objectified" poetry	294.
SZABÓNÉ KOZMA Katalin: <i>A filantropizmus nevelési eszméinek megjelenése Jakob Glatz Die frohen Kinder című könyvében</i>	296.
The Educational Ideas of Philantropism in Jakob Glatz's Book, The Happy Children (Die frohen Kinder)	311.
VAMOS Gabriella: <i>Egy lap a kulturális tömegmozgalom szolgálatában – a Művelt Nép (1950–1956) című folyóirat elemzése</i>	312.
A Journal in the Cultural Mass Movement's Service: The Analysis of the Journal Művelt Nép (1950–1956)	330.
VARGA Dániel: <i>Helfy Ignác és az itáliai Petőfi-kultusz kialakulása</i>	332.
Ignác Helfy and the developing appreciation of Petőfi in Italy	346.

JUHÁSZ Péter

Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, Szeged
Történelemtudományi Doktori Iskola
pjuhasz2003@gmail.com

A steppe országútján a Kárpát-medencébe Hódítók és meghódítottak¹

Bevezetés

A modern népek középkori etnogenezisének kutatása hosszú időre nyúlik vissza. Az ún. nomád *gentilis* közösség legismertebb magyar kutatója Szűcs Jenő volt.² A népalakulások összetettsége Európa legnagyobb részén magától értetődő, hiszen nagyszámú írott forrás dokumentálja az angol, francia, spanyol vagy olasz nép több ágú kialakulását. A magyar nép kialakulását csak újabban tekintik komplex folyamatnak.³ Az elmúlt évszázad magyar kutatása alapvetően hibás koncepcióval a magyarságot intakt etnikai egységként vándoroltatta sok évszázadon át az eurázsiai steppén. Mintha a magyar nyelvbe került idegen jövevényszavak csatlakoztak volna a magyarsághoz, nem pedig az emberek, akik használták azokat.⁴ Az etnogenetikai kutatások újabb eredményeit is felhasználva időszerűnek látszik a számos belső ellentmondással küzdő hagyományos magyar őshaza- és vándorlás elméletek revíziója. Tanulmányom a lehetőségek áttekintését célozza meg.

1 A tanulmány „A tudomány ekként rajzolja világát” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei* című tudományos tanácskozáson elhangzott azonos című előadás alapján készült. Elhangzott: Eszterházy Károly Egyetem, 3300 Eger, Eszterházy tér 1., 2017. szeptember 28. – 2017. szeptember 29.

2 Szűcs Jenő, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Budapest, JATE/Osiris, 1997.

3 RÓNA-TAS András, *Az eredetkérdés és a társadalmi tudat*, Valóság 1985/8, 103–106; Uő., *Nép és nemzet*, Valóság 1989/6, 1–13.

4 BÁLINT Csanád, *Az ethnosz a kora középkorban. A kutatás lehetőségei és korlátai*, Századok 140 (2006)/2, 277–347, 279, 295.

A magyarsággal szoros kapcsolatba került török nép közelebbi nyelvi meghatározása régóta a turkológia kiemelt kutatási területe. Budenz József állapította meg elsőként, hogy a magyar nyelvben megtalálható török jövevényszavak (*rotacizmus*) az általa ócsuvasnak nevezett nyelvből kerültek a magyarba. Gombocz Zoltán az e nyelvet egykor beszélt népet az orosz N. I. Ašmarin kutatásai nyomán a volgai bolgárokkal azonosította, magát a nyelvet pedig bolgár-töröknek nevezte el. Németh Gyula több korai török nyelvű törzsszövetség, az onoğurok, utigurok, kutrigurok nevének *oğur* elemét az oguz név rotacizmussal alakult változataként határozta meg és e törzsszövetségek nyelvét ócsuvasnak minősítette. Ligeti Lajos szerint azonban csak kevés török eredetű kifejezésünk tartalmaz bizonyosan csuvasos nyelvi jegyeket. Javasolta, hogy a túlságosan általánosító elnevezés helyett térjen vissza a kutatás a szigorúan nyelvi alapon értendő „csuvasos jellegű” terminusra.⁵ Ligeti arra is figyelmeztetett, hogy a kutatás a bolgár-török terminus használatkor figyelmen kívül hagyta a kazárok és a közülük származó kavarak nyelvét, amely számos kazár eredetű névből következtethetően szintén csuvas típusú lehetett.⁶ Csekély mennyiségű köztörök jellegű jövevényszavunkat kun-besenyőnek szokás nevezni, azonban Ligeti szerint a „besenyő” jelzőt sem tárgyi, sem kronológiai okok nem indokolják, így az oguz-kipcsak jelölést használta e középső rétegbe tartozó jövevényszavainkra.⁷ Ligeti szerint a magyar nyelvi adatokból egy különleges, a kipcaktól és oguztól eltérő köztörök nyelv sajátosságai bontakoznak ki.⁸ Róna-Tas András a magyarsággal együtt élt török népcsoportokat összefoglaló néven nyugati ótöröknek nevezi, mert közöttük nemcsak

5 LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Akadémiai, Bp., 1986, 9–12.

6 *Uo.*, 475–487: a kazár Šarkel erőd neve, a krími Qara šu folyónév, a kazár főváros Sarıyşin neve, a bég méltóságnév görög átírása, a kazár király yilig címe, a kazár alárendelt volgai bolgár uralkodó yiltavar címe, a feltehetően kazár eredetű magyar *yila cím, a szintén kazár eredetű magyar üllő személynév Jelő (yilig) alakja, a Tarján és Jenő törzsnevek alapján. Ligeti számos más személynév kavar eredetét feltételezi, a kavarakat azonban köztörök nyelvűnek tartja.

7 *Uo.*, 89–130.

8 *Uo.*, 114.

csuvasos nyelvjárásokat beszélők, hanem olyan csoportok is éltek, amelyek nyelvi jellegzetességei eltértek a csuvasos idiómáktól, ún. köztörök nyelvjárást beszéltek. Ez utóbbiak nyelvi hatása az ősmagyar nyelvre azonban sokkal kisebb volt, mint a csuvasos idiómáké.⁹ Minthogy a köztörök csoportok nyelvi hatása csekély volt a magyar nyelvre és konkrét népi meghatározások is bizonytalanabb, mint az előbbieké, a továbbiakban Ligeti „csuvasos típusú török” terminusát fogom használni.

A török-magyar együttélés dilemmái

A magyar nyelv nagyszámú török eredetű kifejezésében megörökített török-magyar együttélést a turkológia az 5–9. század közötti Kelet-Európába helyezi.¹⁰ A hely meghatározása e kifejezések csuvasos török nyelvi háttere nyomán az ezt beszélő *oğur* török törzsek 5. század óta folyamatos kelet-európai jelenlétét igazoló írott forrásokra támaszkodik.¹¹ Az újabb kutatás valószínűsítette a kazárok csuvasos török nyelvét is, akiknek a magyarokkal való együttélését 9. századi írott források is megerősítik, de nem számolt a honfoglaláskor a Kárpát-medencében talált törökökkel.¹² Az újabb kutatások a török-magyar nyelvi kapcsolatot nem pusztán szavak kölcsönzésének tekintik, hanem olyan szoros érintkezéssel számolnak, amely mindkét érintkező nyelvet komoly mértékben befolyásolta. Mindkét nyelv fonémarendszere alapvető változásokat szenvedett, közeledtek egymáshoz.¹³ Ez a tény az egymás mellett élésnél sokkal szorosabb, nemzeti vagy családi szintű együtt-

9 RÓNA-TAS András, *Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre* = főszerk. GYÖRFFY György, szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMI László, *A honfoglalásról sok szemmel, III. Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi, Bp. 1997, 49–60. 54–55.

10 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.* 9–12, 339–364; András, RÓNA-TAS, Árpád, BERTA, *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2011, 27–36.

11 NÉMETH Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, szerk. BERTA Árpád, STARK Mariann, Akadémiai, Bp., Bp., 1991, 301; GOLDEN, Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples, Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1992, 258–262.

12 RÓNA-TAS, *Török nyelvi hatások... i. m.*, 49–60.

13 Uo., 57.

élésre utal. Így magyarázható a magyarok idegen *Ungri* neve, amely a török (*On*)*oğur* névből, azaz tíz *Oğur* törzs szövetségének elnevezéséből származik.¹⁴

A 2–300 éves török-magyar együttélést azonban megkérdőjelezi a török népek nyomasztó létszámbeli túlsúlya a kelet-európai steppén. A magyarok egyedi finnugor nyelvüket szoros politikai-etnikai integráció mellett bizonyosan elveszítették volna, hasonlóan például számos iráni nyelvű néphez.

A magyar nyelv túlélését a török nyelvi dominancia ellenére többen a magyar nyelv egyediségével magyarázták, amely beszélőit zárt közösségekben tartva védelmet nyújtott az asszimiláció ellen.¹⁵ Ám e magyarázat kizárná a bizonyított közeli és folyamatos török-magyar nyelvi kontaktust, a feltehető részleges magyar-török kétnyelvűséget.

Ugyanígy ellentmondást okoz a *magyar* népnévnek a nyelvészeti kutatás által feltett kialakulása az obi-ugor kor lezárulását követően, nagyjából ezer évvel a török-magyar együttélést megelőzően. Az önálló etnonim etnikai-politikai autonómiát igazolna, kizárva az összeolvadást a törökökkel.

Az egyedülként írott forrással dokumentált török-magyar együttélés, a kazár-magyar együttélés súlyos nehézsége, hogy írott forrása a kazárok és magyarok mindössze három éves kapcsolatát igazolja.¹⁶ Jól ismert az a kazár gyakorlat is, amely az alávetett népeket saját szervezetükben meghagyva irányította. Az idő rövidege és a kapcsolat lazasága miatt aligha kereshetjük a kazárokat a bemutatott nyelvi érintkezés hátterében.

Végül, miközben a nyelvrokon és a művelt Európától szintén távoli finnek már az I. században feltűnnek Tacitus Germániájában, a magyar népnév elsőként csak a muszlim Ğayhanī-hagyományban tűnik fel a 9. század második felében (870–895).¹⁷ Ennek lehetséges magyarázata a

14 GOLDEN, *An Introduction...*, i. m. 102–103.

15 FODOR István, *Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről*, = szerk. NÉMETH Péter, *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról*, Debrecen 1986, 99–114. 111.; VERES P. Tibor, *A magyar nép etnikai történetének vázlatja*, Valóság (1972)/5, 1–12.

16 TÓTH Sándor László, *A magyar törzsszövetség politikai életrajza: (A magyarság a 9–10. században)*, Belvedere, Szeged, 2015, 107–111.

17 TACITUS, Publius Cornelius, *Tacitus összes művei*, ford. BORZSÁK István, szerk.

magyarok önálló politikai szervezetének ekkori kialakulása vagy egykorú bevándorlásuk a kelet-európai steppére.

A honfoglalók életmódja és a törökök

A honfoglaló magyarság életében meghatározó jelentőségű lovas életmód és a fegyverzet szókincse zömében nem török eredetű. Ló szavunk ugor-kori örökség, a lószerszámnevek közül is számos ugor-kori eredetű (fék, ostor, nyereg, kengyel). Jóllehet a török lovas terminológia bámulatosan gazdag, a magyar nyelvben e téren alig van nyoma török hatásnak. Ugyanakkor az egykorú, honfoglaló magyar régészeti anyag azonos a pontuszi steppék török népeinek hagyatékával.¹⁸ Ligeti 4 témakörben (ló, lószínek, lószerszámok, fegyverek) összesen 72 török kifejezést sorol fel a lovasnomád életmóddal kapcsolatban. Ebből mindössze 12 szó török eredetű a magyar nyelvben, amelyek zöme ráadásul honfoglalás utáni, többnyire kun eredetű.¹⁹ Más kutató is hangsúlyozta, hogy a népvándorlás-kor török népeitől semmilyen, a lovas életmódra és a nomád fegyverzetre vonatkozó kifejezést nem vett át az a magyarság, akinek a Kárpát-medencei temetőkből kiolvasható életmódja, viselete, fegyverzete teljes egyezést mutat a korabeli steppe török nyelvű nomádjaival. Ez a szókincs a magyarban részben iráni eredetű, részben belső keletkezésű.²⁰ Általános tanulság, amint Ligeti is kiemeli, hogy az új, korszerű eszközök átvétele azok elnevezésével együtt történik, erre a magyar nyelv számos szókölcsonzása nyújt jól ismert példát, ugyanitt Ligeti is hangsúlyozza ezt a tényt. Ugyanakkor a vonatkozó magyar szókészlet korszerűtlen, ugor-kori maradvány, vagy éppen nem törökből való átvétel. Hogyan lehetséges ez? Hiszen Ligeti a honfoglaló magyarságot ért „szinte elsöprő erejű török hatás”-ról ír.²¹

ZSOLT Angéla, Szukits, Szeged 1998. Germania 36–37; ZIMONYI István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról: A Gayhāni-hagyomány magyar fejezete*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 22., Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 31, 50–57.

18 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai...i. m.* 238–239.

19 *Uo.*, 241–250.

20 RÓNA-TAS, *Nép és nemzet...i. m.* 12.

21 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai...i. m.* 250.

A magyarság tehát a török népekkel együttélését megelőzően válhatott lovasnomáddá.

Kutatóink a honfoglaló magyarságot harcos nomádként ábrázoló forrásokat oly módon magyarázzák, hogy az ezer évvel korábban elsajátított lovas nomád életforma részlegesen folyamatosan létezett, a honfoglalás idején újra megerősödött, miközben kialakult a komplex gazdálkodás is.²² Ennél sokkalta reálisabb az a rekonstrukció, amely szerint az eredetileg az erdőzónában élt magyar nyelvű csoportok a steppére kerülve lovas-nomáddá váltak, a Kárpát-medencében pedig újból életmódot váltottak, etnikai és politikai keretüket ily módon megőrizve.²³

22 Az elképzésekre l. JUHÁSZ Péter, *A 9-10. századi magyarság életmódjáról – Írott forrásaink tanúsága* = Középkortörténeti tanulmányok 9, A IX. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2015. június 17–19.) előadásai, szerk. SZOLNOKI Zoltán, SZANKA Brigitta, JUHÁSZ Péter, *Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2017, 237–261. 237–238.*

23 ZIMONYI István, *Az eurázsiai steppe nomádjai és szomszédai* = szerk. ZIMONYI István, *Középkori nomádok – korai magyarok*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 27., Balassi, Budapest, 2012, 18–26, 25. A földművelés és a nomadizmus egymást nem kizáró fogalmak, hiszen többé-kevésbé állandó téli szállásaikon a nomádok szerényebb mértékű földművelést folytattak. Csuvasos török jövevényszavaink azonban egy olyan, a szőlőművelést is magában foglaló komplex gazdálkodást tükröznek amely messze meghaladja a mozgó életmód nyújtotta lehetőségeket. Eleink feltett két, markánsan különböző életmódú csoportjának több évszázados egymás mellett élése során miképpen élhettek volna azonos földrajzi környezetben és hogyan maradhatott volna fent a politikai-etnikai közösség? Mi motiválhatta volna az életmódbeli kettősség ennyire huzamos fennmaradását? A komplex gazdálkodásra áttért egykori nomádok (pl. bolgárok, kazárok) felhagytak a nagy távolságú vándorlással és a zsákmányoló hadjáratokkal, amelyeket a magyarok a honfoglalásig folytattak, sőt a hadjáratokat még további évtizedekig. A komplex gazdálkodásra a 7. században áttért avarok vezetőrétege ugyan a 9. századig nomád módon gyakorolta hatalmát, de nem végzett nagy távolságú vándorlást, nem kezdeményezett már nagy távolságú zsákmányoló hadjáratokat, nem szakadt el köznéptől, mindig annak környezetében tartózkodott, sőt az előkelő sírok tanúsága szerint, vélhetően a legfőbb vezetők kivételével (kagán, jugurus, tudun) annak falvaiban is élt. A 9-10. századi magyarok nomadizmusára utaló adatok a földművelés ismeretét nem zárják ki, de az életmódváltást a komplex gazdálkodásra a 10. század közepe előtt igen. A Kárpát-medencébe települt magyarság új környezetében a helyi lakosság komplex gazdálkodásához alkalmazkodva változtathatta meg életmódját. Az arabiai oázisvárosok kereskedő-földműves és a beduinok nomád életmódjának egy népen belüli kettőssége a gyökeresen eltérő történelmi-földrajzi környezet miatt a magyarságra nézve aligha releváns párhuzam. Míg a nomád beduinok esetében a nélkülözhetetlen együttműködés

A honfoglalás idejéig „lappangó” nomadizmus újbóli megerősödését legfeljebb a frissen megjelenő besenyőkkel hozhatnánk összefüggésbe, akik valóban átformálták a pontuszi steppe gazdálkodását, de csak a magyarok távozása után. Az ellentmondásos értelmezések jelzik, hogy a megoldást egészen más irányban kell keresnünk. Igen figyelemre méltó jelenség, hogy a honfoglaló magyarság lovas felszerelése (kengyel, lószerszámveretek), fegyverzete (szablya) nem a félnomád szaltovóival, hanem a nomád besenyőkével mutat hasonlóságot. A tipológiai rokonság kor- és kulturális jelenség, a 10. századi magyaroknál általában is ritkák a 9. századi Kelet-európai eredetű tárgyak.²⁴ A jelenség oka csak a két nép (magyarok és besenyők) egykorú, közvetlenül egymást követő bevándorlása lehet a térségbe és egyaránt nomád kultúrájuk.²⁵ Írott forrásaink zöme nomádnak mondja a honfoglaló magyarságot, vagy leírásuk erre enged következtetni. Egyedül a muszlim Ğayhānī-hagyomány számol be a magyarok szántóföldjeiről is, azonban forrásunk ezen része Kmoskó Mihály szerint már a honfoglalás után, 920 körül íródott.²⁶ Forrásunk feltehető két időrendi rétege (870 és 920) a honfoglaláshoz kötődő magyar életmódváltást tükrözheti, bár az időrendi rétegek elkülönítése eléggé bizonytalan.²⁷ Írott forrásaink döntő többségének a vallomása

a városlakókkal a beduinokkal rokon kereskedő és földművelő réteg kialakulását eredményezte, addig a stepperégiót elhagyó, életmódváltó nomádok elveszítették etnikai identitásukat. Komplex gazdálkodású és nomadizáló néprészekkel egy időben sem a kazároknál, sem a bolgároknál, sem a magyaroknál nem számolhatunk. I. erre ZIMONYI István, *Az eurázsiai steppe nomádjai és a Közel-Kelet beduinjai* = szerk. ZIMONYI István, *Középkori nomádok – korai magyarok*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 27., Balassi, Budapest, 2012, 78–86.

24 BÁLINT Csanád, *A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka* = szerk. Kovács László, Gyórfy György, *Honfoglalás és régészet*, Balassi, Bp., 1994, 39–46, 44–45.

25 A besenyők és magyarok bevándorlására I. JUHÁSZ Péter, *Nomád szállásváltások: besenyők és magyarok*, *Belvedere Meridionale* 28 (2016), 83–93.

26 Kmoskó Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről*, *Földrajzi irodalom. I/1.*, szerk. ZIMONYI István, Magyar Őstörténeti Könyvtár 10., Balassi, Bp., 1997, 208.

27 ZIMONYI István, *A magyarságkorai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*, szerk. ZIMONYI István, Magyar Őstörténeti Könyvtár 28., Balassi, Bp., 2014, 164–177: a szöveghagyománynak ezt a részét is a 895 előtti időre teszi. Feltűnő azonban, hogy al-Ğayhānī szövegének a sok közül csupán két fenntartója, Ibn Rusta és a sokkal későbbi al-Marwāzī tud a magyarok szántóföldjeiről. Arra gondolhatunk,

mindenképpen felveti a már a 7. század óta földművelő, falvakban élő avarság esetleges szerepét a magyarok életmódváltozásában. A magyarok és a Kelet-európai oğur török és kazár törzsek hosszabb együttélését különböző életmódjuk nem valószínűsíti. Utóbbiak a 7-8. század óta félnomád életmódban éltek, míg a magyarok életmódja és hadviselése még a 9-10. század fordulóján, a magyar honfoglalás idején is nomád jellegzetességeket mutat. A volgai magyarokról szólva Julianus még a 13. század elején is jellegzetesen nomád életformát ír le, annak ellenére, hogy e magyar csoport akkor már századok óta a letelepült volgai bolgárok szomszédságában, azokkal szoros kapcsolatban élt.²⁸

A török-magyar együttélés jellege

A török-magyar együttélés mélységét illetően nincsen egyetértés a magyar nyelvtudomány és a turkológia között. Benkő Loránd a honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai vizsgálatakor mutat rá arra, hogy a magyarság a honfoglalást megelőző hosszú időszak során sohasem kerülhetett olyan gazdasági, társadalmi, politikai, katonai és műveltségi viszonyok közé, amelyek jelentősebb tömegeinek nyelvvesztését, nyelvcserejét idézhették volna elő. Annak ellenére, hogy számára „túlsúlyos” idegen nyelvi és hatalmi környezetben élt. Hangsúlyozta azt is, hogy a honfoglalás előtti kétezer éves önálló története folyamán soha nem lehetett sem számbelileg, sem szervezetében gyenge, más népeknek alárendelt, kiszolgáltatott társadalom.²⁹ Ligeti Lajos a török nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt minden más nyelvet meghaladó mértékű hatásáról szól, amely csak az érintkezés igen jelentős időtartamával magyarázható.³⁰ Róna-Tas András megállapítása szerint az együtt élő magyar

hogy al-Ġayhānī művének a magyar honfoglalást akár csak néhány évvel követő első redakciója még csak a magyarság Kelet-európai nomád jellegű életmódját mutathatta be, a 920 körüli második változatban viszont már a földművelésnek az új hazában megnőtt súlyának megfelelő kiegészítéseket is tett a szerző.

28 JUHÁSZ, *A 9-10. századi magyarság...*, i. m. 246–247.

29 BENKŐ Loránd, *Nyelvünk vallomása a honfoglaló magyarságról*, Magyar Tudomány 1996/8, 958–963. 959–960.

30 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai...i. m.*, 176.

és török csoportok olyan szoros közösségben éltek, hogy mindkét nyelv fonémarendszerében alapvető változások történtek, hangrendszereik közeledtek egymáshoz.³¹ Már Ligeti is megállapította, hogy számos jel utal részleges magyar-török bilingvizmus fennállására.³² Sándor Klára szerint viszont a kétnyelvűség az etelközi magyarok nagy többségét érinthette, ugyanakkor kérdéses, hogy ilyen erős török kulturális és nyelvi hatás, kiterjedt kétnyelvűség mellett miért nem következett be a nyelvcseré? Miért nem eredményezte a domináns török kultúra átvétele a domináns török nyelvek átvételét?³³ Benkő Loránd azért zárja ki jelentős tömegű török asszimilációját a magyarsághoz, mert a korabeli Kelet-Európa döntően iráni és török nyelvi környezetében egy ilyen irányú fejlődés ellentmondott volna a nyelvváltozási folyamatok jellegzetességeinek, amelyek a magasabb presztízsű nyelv fölénybe jutását eredményezik.³⁴ Olyan nyelvi-kulturális-politikai helyzet, amelyben egy török nyelvű nép alárendelt helyzetbe kerülhet a magyarsággal szemben, egyedül a magyar fennhatóság alá került, a Kelet-európai síkságtól földrajzilag és politikailag is szeparált Kárpát-medencében képzelhető el. Pontosan olyan nép esetében, mint a politikai hatalmukat és szervezetüket rég elvesztett, keleti rokonainál sokkal kisebb létszámú, azoktól a szláv környezet által elszigetelt avar-kori törökök voltak. A Kárpát-medencében talált törökök létszáma nyilvánvalóan jóval kisebb volt, mint kelet-európai rokonaiké. Emellett a török csoportok előbb az avarok, majd a magyarok alárendeltségébe kerültek. E helyzet jól megfelel a török-magyar együttélés nyelvi tényeinek, jól magyarázza a magyarok politikai-etnikai önállóságának fennmaradását.

Fontos eleme a problémának, hogy a fentiek szerint a magyar nyelvnek még a török nyelvi befolyás előtti változatát használó keleten maradt magyar csoport és az őket felkereső szerzetesek különösebb gond

31 RÓNA-TAS, *Török nyelvi hatások... i. m.*, 57.

32 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 188–193.

33 SÁNDOR Klára, *Nyelvrokonság és hunhagyomány*, Typotex, Budapest, 2011, 274, 280–281.

34 BENKŐ Loránd, *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik* = szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMY László, *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi, Bp. 1997, 163–176, 167.

nélkül megérették egymást a 13. század derekán. A volgai magyarok nyelvéről nem tudunk semmi közelebbit, életmódjukról csak Julianus leírása tájékoztat. Amint azt már Ligeti is bemutatta, leírása tökéletes képe a nomád életmódnak, így eleve kérdéses, hogy a belterjesebb állattenyésztés, földművelés, szőlő- és borkultúra török eredetű magyar szókincsét ismerhették-e egyáltalán.³⁵ Mellékneveink közül mindössze hat, az igék közül pedig összesen 25 török eredetű csupán.³⁶ Érdekes Ligeti észrevétele arról, hogy jóllehet Julianus állítólag a volgai magyarokkal a vallás dolgairól is beszélt, ám ezt aligha érthették meg, hiszen annak terminológiája döntően honfoglalás utáni átvétel (szláv, német, görög, latin).³⁷ Benkő szerint „A magyar nyelv, mint Európa egyik legrégebbi önálló nyelve, a honfoglalás idejére már mintegy kétezer év óta élte a maga külön életét, [...]”³⁸ Benkő hangsúlyozta, hogy ugyan ilyen hosszú idő után már nem érthettek szót elődeink legközelebbi nyelvrokonaikkal sem, azonban nyelvük megőrizte uráli-finnugor alapjait, még az idegen nyelvi kultúrhatásokra leginkább érzékeny alapszókészletében is, az új kulturális elemek terminológiája csupán bővítette azt.³⁹ Az intenzív török hatás folyamán a magyar nyelv mindvégig őrizte saját finnugor gyökereit, minthogy az ugor egységből való kiválása után korábbi (finn)ugor alapjaira építkezve valósította meg saját, nyelvspecifikus, individuális magyar változásait, és a török kódmásolási folyamatok sem a hangtani, sem az alaktani szinten nem módosították ezeket.⁴⁰ Az alapnyelvi, finnugor- és ugor-kori szókincs teljességgel elegendő lehetett tehát Julianus és a volgai magyarok kommunikációjára.

Amit a volgai magyarok életmódjáról tudunk, azt árulja el, hogy a belterjes, letelepült állattartás, a földművelés és a szőlő- és borkultú-

35 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 393.

36 *Uo.*, 271–320.

37 *Uo.*, 394–395.

38 BENKŐ, *Nyelvünk vallomása... i. m.*, 958–963, 958.

39 *Uo.*, 958.

40 AGYAGÁSI Klára, *Ismertetés. Röna-Tas, András – Berta, Árpád: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part I–II. Turcologica. Band 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011. 1494 oldal*, *Nyelvtudományi Közlemények* 108 (2012), 443–461, 460.

ra nem tartozott hozzá. Pontosán azon területeit tehát, amelyekben az „elsőprő” török hatás a magyarságot érte. A volgai magyaroknak még a 13. század elején is határozottan nomád vonásokat mutató életmódja komoly bizonyítéka tehát a két magyar csoport elválását követő török-magyar együttélésnek. Ez az időpont helyezhető a 8. századra, amelyet követően a 9. század elején feltűnnek a nyugatra vonult magyarok a Donnál, de inkább gondolhatunk a honfoglalást közvetlenül kiváltó besenyő támadás időszakára. Ez utóbbit támogatja az a tény, hogy van régészeti nyoma a Volgai Bulgária hagyatékában egy 9. század végére tehető jelentős méretű felvándorlásnak a Pontus vidékéről, amelyet szintén a besenyő hódítás magyarázhat.⁴¹ A volgai magyarok 13. századig élő emlékezete a nyugati kiválásáról szintén sokkal inkább támogat egy késői, 9. század végi elválást, amit még egy 10. századi folyamatos érintkezés is az emlékezetben tartott, mintsem egy 8. századi elszakadást.⁴²

*A török-magyar együttélés lehetséges színhelyei.
A magyarok feltűnése Kelet-Európában*

A kutatás a 20. század folyamán két Kelet-európai régióban kereste a honfoglalás előtti magyarság szállásterületét, „őshazáját”. Németh Gyula kezdetben elfogadta Munkácsi Bernát és Gombocz Zoltán nézetét arról, hogy a volgai magyarok a bolgárokkal együtt a Kaukázusból vándoroltak fel a későbbi Baskíriába.⁴³ Később azonban már úgy gondolta, hogy Baskíriába a magyarok az ugor őshazából érkeztek, az érintkezés a bolgárokkal itt kezdődött meg, majd folytatódott a Kaukázus északi előterében, a Don-Kubán régióban. Amikor a baskírok a 9. században a Volga-könyök vidékére kerültek, a magyarság legnagyobb része már elvándorolt onnan.⁴⁴ Ligeti Lajos a 463 körüli saragur, urog és onogur

⁴¹ ZIMONYI, *Muszlim források... i. m.*, 61.

⁴² Így látta: LIGETI Lajos, *Gyarmat és Jenő* = szerk. BENKŐ Lóránd., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*, Nyelvtudományi Értekezések XL., Akadémiai, Budapest, 1963, 230–239.

⁴³ NÉMETH Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1930, 319.

⁴⁴ NÉMETH Gyula, *Magyar törzsnévek a baskíroknál*, Nyelvtudományi Közlemények

vándorlással kapcsolta össze a magyarok kimozdítását az uráli átjáróból, ahol ezer év alatt lovas néppé vált. Ligeti is úgy vélte, hogy a magyarok az 503-as szabir vándorlás nyomán a Volga-Káma vidékére költözve léptek érintkezésbe a volgai bolgárokkal. Tartós együttélés a csuvasos nyelvű török népekkel azonban csak a 7. század közepétől került sor, amikor a magyarok a Kaukázus előterébe költöztek. Itt, a kazár birodalom központi területén érte a legintenzívebb gazdasági, társadalmi, kulturális és nyelvi behatás a török népek részéről.⁴⁵ Róna-Tas András azonban hangsúlyozta, hogy a Németh Gyula tekintélye alapján többek által elfogadott baskíriai magyar őshazával szemben az egyik legsúlyosabb kizáró körülmény, hogy a Don-vidékéről északra, a Volga-könyök felé vándorló bulgárok Bolsie Tarhani vidékét a 8. század végén, 9. század elején érték csak el, a Káma vonalát csupán a 900-as években. Itt tehát nem alakulhatott volna ki olyan tartós, és mélyreható érintkezés a magyarok és a törökök között, amiről a nyelvtörténeti adatok, a közel 450 csuvasos török eredetű szó, és számos nyelvi tény tanúskodik.⁴⁶ A Volgai Bulgária területe életföldrajzi okokból is kizárható, hiszen legtöbb török eredetű névvel jelölt növényünk nem honos ott.⁴⁷ A régészeti és életföldrajzi adatok vallomását kiválóan egészíti ki a volgai magyarok feljebb hivatkozott nomád életmódja, akik sokkal délebbre elsajátított életformájukat nem cserélték fel itt félnomádra.

Írott forrásainkból legkorábban a 830-as évek végére valószínűsíthetjük a magyarok feltűnését a Don alsó folyásvidékén. Ekkor épült fel itt Šarkel erődje (838–842), a legnagyobb valószínűség szerint a status quotó megbilentő magyarok ellenében, a bizánci-kazár együttműködés részeként. Talán ezzel összefüggésben építhettek a kazárok árkokból és sáncokból álló védelmi rendszert is.⁴⁸ A bizánci rusz követség hazatérését 839-ben megaka-

68, 1966, 35–50, 47–48.

45 ZIMONYI István, *Ligeti Lajos magyar őstörténet-koncepciója*, Századok 112, 1988, 216–221, 217.

46 RÓNA-TAS András, *Folytassuk a vitát, Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához*, Aetas 1998, 216–226. 225.

47 RÓNA-TAS András, *Néhány megjegyzés faneveinkről*, Magyar Nyelv 100, (2004), 260–273, 419–438.

48 TÓTH, *A magyar törzsszövetség...*, i. m. 68–74. Más felfogásban: POLGÁR Szabolcs,

dályozó barbár és igen vad népek a magyarok lehettek.⁴⁹ A rusz harcosok Konstantinápoly elérésére ekkoriban a Don és a Dnyeper víziútját használhatták, amelyek éppen a kérdéses stepperégiót szelik keresztül.⁵⁰ Šarkel építésének, a kazárok sáncokkal történt védekezésének és a rusz követség történetének a magyar történelemben jól beilleszthetően a 9. század harmincas éveivel köthető, ám bizonytalan módon a magyarokhoz kapcsolható forrásadatai mellett a magyarok Kelet-európai jelenlétéről pusztán egy biztos kútfő áll rendelkezésünkre.⁵¹ Egyetlen írott forrásunk, amelyik részlete-

Sarkel = szerk. MÁRTON Alfréd, *A Kárpát-medence és a steppe*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 14., Balassi Kiadó, Budapest, 2001, 106–126.

49 *Annales Bertiniani*, a. 839 = Ed. G. WAITZ, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*, Hannoverae, 1883, 19–20; A magyarok szerepéről I. BOLLÓK Ádám, „*Inter barbaras et nimiae feritatis gentes*”: *Az Annales Bertiniani 839. évi rhus követsége és a magyarok*, *Századok* 138., 2004/2, 349–380; Tóth, *A magyar törzsszövetség...*, i. m., 69.

50 A muszlim szerzők szerint a ruszok folyója a Don és az Atil (Volga): AL-İSTAHİRİ, A birodalmak útvonalainak könyve = KMOŠKÓ Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről, Földrajzi irodalom I/2*, szerk. ZIMONYI István, Magyar Őstörténeti Könyvtár 13, Balassi, Budapest, 2000, 27; İBN HAUQAL, Az útvonalak és a birodalmak könyve = KMOŠKÓ, *Mohamedán írók...I/2*, i. m., 74; AL-MAS'ŪDİ, A figyelmeztetés és visszapillantás könyve = KMOŠKÓ, *Mohamedán írók...I/2*, i. m., 207; AL-BAKRİ, Az országok és utak könyve = KMOŠKÓ, *Mohamedán írók...I/2*, i. m., 233.

51 A kutatásban elfogadott Symeon logothetés 963–969 között készült munkájában a 838–839-es események kapcsán türk, hun és ungrî néven egyaránt szereplő népnek a magyarokkal való azonosítása, hiszen a bizánci irodalomban mindhárom név szolgált a magyarok identifikálására. MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai, Bp., 1988, 57. A magyarok ekkori szereplése jól egyeztethető ugyan a többi forrásból kikövetkeztethető időponttal, ám a népnevek értelmezése nem egyértelmű. A magyarokat a 10. század első felében következetesen türk néven emlegetik a bizánci források, az *ungrî* név csak 941-től jelenik meg egykorú forrásban a magyarok identifikálására. I. MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet... i. m.*, 28–29. Ugyanakkor a hun nevet az avarokra a kezdetektől használják a bizánci szerzők, a magyarokra viszont csak a 11. századtól. I. JUHÁSZ Péter, *Kortársak a honfoglalók eredetéről.* = szerk. Haffner Tamás, Dr. Kovács Áron, III. Fialatok EUrópában Konferencia, Pécs, 2016. november 04–05. Tanulmánykötet. Sopianae Kulturális Egyesület, Pécs, 114–131, 120, 123–124: I. táblázat. Az *ungrî* név *vegre*, *ugre* alakja a bolgárszláv forrásokban a 811-es és 814-es bulgáriai események kapcsán az avarokat jelölheti. I. OLAJOS Teréz, *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*, szerk. KRİSTÓ Gyula, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001, 51–61, 62–64, 66. Feltehető tehát, hogy a hun és

sen szól a magyarok kelet-európai vándorlásáról, a DAI, a magyaroknak a Don (Atil) vidékére (Levedia) költözéséről a megadott nemzedékrend alapján (Levedi/Álmos, Árpád) legkorábban a 9. század közepére datálhatóan számol be.⁵² A kutatásban különféle kombinációk születtek, amelyek a magyarok *szavartü aszfalü* nevének a kaukázusi *sevordü*-k feltett kapcsolata alapján, utóbbiak 750 körüli említéséből kiindulva Levedi tevékenységét, a magyarok kettészakadását, egy részüknek a Dontól nyugatra költözését a 8. század közepére tették. A forrás maga nem támogatja ezt a lehetőséget, a *szavartü-sevordü* nevek azonossága pedig túlzottan bonyolult, máig megoldatlan probléma ahhoz, hogy egy ilyen elképzelést hitelesítsen.⁵³ Régészeti oldalról pedig elégséges ezzel kapcsolatban Bálint Csanádot idézni: „az első pillantra is egyértelmű, hogy Grúzia területén — de az egész Transzkaukázusban sem — nincsen egyetlen olyan lelet, nemhogy leletcsoport sem, amelyiket valaki velük merhetne kapcsolatba hozni.”⁵⁴ Annál is inkább így van ez, mert a 9. század előtti források nem említik a magyar nevet, holott számos, más forrásokból ismert, a magyarokkal biztosan nem azonos nép szerepel bennük. Pseudo Zacharias Rhetor Iustinianos uralkodásának 28. évében, 555-ben számos nomád népet sorolt fel a Kaukázustól északra, ám a *magyar* népnév nem szerepel közöttük.⁵⁵ A Kelet-

ungri nevek az avarokat jelölve szerepelhettek Symeon logetherés 9. századi forrásában, amelyeket saját kora gyakorlatát követve a többnyire türk néven ismert magyarokra értelmezhetett a szerző. Ezért e forrásnak a magyar történelem szempontjából bizonytalan a felhasználhatósága. Hasonlóképpen vélekednek B. SZABÓ János – BOLLÓK Ádám, *A „szavart-türk dosszié”: A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében*, Századok 152., 2018/3. 479–542, 490.

52 Hasonlóképpen vélekedik B. SZABÓ – BOLLÓK, *A „szavart-türk dosszié”... i. m.*, 493. Levedia és Atelkuzu földrajzi helyére l. Juhász Péter, *Levedia és Atelkuzu: időrend és földrajzi hely* = szerk. KERESZTES Gábor, Tavaszai Szel Konferenciakötet IV. (2016), DOSZ, Bp., 2016, 390–400. http://www.dosz.hu/dokumentumfile/TSZ_IV_kotet_161114_504o.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 16. 9:33)

53 Áttekintése legutóbb TÓTH, *A magyar törzsszövetség... i. m.*, 58–60. Ligeti Lajos a savartoi asphaloi, a Kur folyónál 574-ben letelepített szabírok és az örmény források *sevordü* népeve összefüggését nyelvi oldalról bizonyíthatatlannak tartja, hangsúlyozva, hogy a magyarok saját névként a *türkhöz* hasonlóan sohasem használták ezt: LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 346–347.

54 BÁLINT, *Az ethnosz... i. m.*, 319.

55 KMOSSÓ Mihály, *Szír trók a steppe népeiről*, szerk. FELFÖLDI Szabolcs, Magyar Ős-

európai hun népeket felsoroló további szerzők, Theophylactus Simocatta 552–557,⁵⁶ Menander Protector és Theophylactus Simocatta 558–560 járá⁵⁷ keltezhető információi sem szólnak magyarokról. A 7. század második feléből származó, Kelet-Európa népeit nagy részletességgel előszámláló Örmény Földrajz sem az általa az Atil (Volga) folyótól keletre Szkítiában, sem az attól nyugatra elhelyezett Szarmatiában nem tud magyarokról.⁵⁸ Újabb felvetés szerint a Szkítiában szereplő *t'urkastan*-ok mellett a Szarmatiában, a *bulgarok* mellett szereplő *t'urk'* nép jelölné a magyarokat. Ám a *T'urkastan* eredetileg országnév, míg a *t'urk'* népnév, így aligha lehet itt két különböző népről szó.⁵⁹ A pontuszi steppékről valószínűleg a 8. század első felének arab-kazár háborúi nyomán (737 után) majd a 9. század végén a kazár hegemoniát megingató besenyő támadás következtében a Volga-Káma vidékére költözött török törzsek a *bulgar*, *äskäl*, *barsülä-bersil*, *suwār-sabir*, *baranğär-balanğär*.⁶⁰ A magyarok nem tűnnek fel soraikban, jöllerhet Julianus a 13. században már a volgai bolgárok szomszédságában lelta fel őket. A nyelvtörténeti alapon feltett Kaukázus-Kubán közötti magyar szállásterületet írott források nem erősítik meg.⁶¹ A magyarokra utaló csekély 13. századi nyomok a Kaukázus északi előterében tökéletesen magyarázhatóak a Volga-könyöktől érkező kereskedelmi úton idejutott magyar kereskedők jelenlétével. Julianus ennek a kapcsolatnak a révén értesülhetett a keleti magyarok tényleges lakóhelyéről.⁶²

történeti Könyvtár 20., Balassi, Szeged, 2004, 99.

56 SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, *Az avar történelem forrásai*, szerk. ZIMONYI István, Magyar Östörténeti Könyvtár 12, Balassi, Budapest, 1998, 15.

57 *Uo.*, 19–20.

58 PAULIK Ágnes, „A világ bemutatása”: Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, = szerk. RÓNA-TAS András, *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, Magyar Östörténeti Könyvtár 16., Balassi, Bp., 2001, 28–68, 47–51, 63.

59 PAULIK, „A világ bemutatása”... i. m., 45–47.

60 ZIMONYI István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról: A Ğayhāni-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Östörténeti Könyvtár 22, Balassi Kiadó, Bp., 2005, 194, 61.

61 A nyelvtörténeti álláspontra l. ZIMONYI, *Ligeti Lajos magyar östörténet-konceptója*... i. m., 217.

62 GYÖRFFY György, *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, vál., bev. GYÖRFFY György, ford. GYÖRFFY György, Gy. RUITZ Izabella, Szépirodalmi, Bp., 1965, 41–42.

Több kutatónk úgy vélte, hogy a magyarokra használt türk név a bizánci forrásokban a kazároknak alárendelt helyzetükkel magyarázható, a kazárokat pedig érvelésük szerint Theophanes-től kezdve a 9. század során Bizáncban türknek is nevezték.⁶³ Ez az értelmezés azonban aligha független a hosszú idejű kazár-magyar nyelvi kapcsolatokat feltételező koncepciótól, mert a vonatkozó források közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy a kazárokat csak nyugati türk alárendeltségük idején nevezték néha türknek, méghozzá elsősorban nem is Bizáncban. A bizánci források elsöprő többsége kazárnak (Χάζαροι) mondja a vizsgált népet, a magyarok *türk* neve tehát a kazároktól független lehet.⁶⁴ A muszlim felfogás szerint a kazárok nem tartoztak a törökök közé, a magyarok viszont igen.⁶⁵ A bizánci és muszlim szerzők magyarokra vonatkozó információi szorosan összefügghetnek, hiszen a DAI a türk-kazár uralomfelfogás török terminológiájának görög megfelelőit használja a magyarság vezetőire,⁶⁶ a magyarok türk neve a muszlim szerzőknél pedig összefügghet a bizánci gyakorlattal.⁶⁷ A muszlim és a bizánci felfogás tehát egyaránt világosan megkülönbözteti a magyarokat és a kazárokat, nyilvánvaló, hogy Bizánc nem kazár alattvalóként ismerte meg a magyarokat, ahogy az a DAI 38. fejezetéből világosan ki is olvasható, a kazárok beállítása ellenére.⁶⁸

A fentiek a kazárok esetében világosan utalnak arra, hogy az együttélés hosszának tekintetében legfeljebb a DAI által megadott rövid, három éves periódus lehet reális. Ugyanakkor ezzel összevetve az a tény, hogy a muszlim szerzők egy csoportja következetesen azonosítja a ma-

63 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 271; RÓNA-TAS, *A honfoglaló magyar nép... i. m.*, 217; SZÜCS, *A magyar nemzeti tudat... i. m.* 392–394.

64 BALOGH László, *Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta historica 139, 2017, 15–31, 19–22.

65 ZIMONYI, *Muszlim források... i. m.*, 72–81.

66 ZIMONYI István, *Constantinus Porphyrogenitus De administrando Imperio magyar fejezetének török báteréről*, ZIMONYI, *Középkori nomádok... i. m.* 39–46.

67 ZIMONYI, *Muszlim források... i. m.*, 72.

68 A DAI 38. fejezetének több állítása arra utal, hogy a fejezet kazár nézőpontot tükröz, információi kazár forrásra mehetnek vissza: B. SZABÓ – BOLLÓK, *„szavart-türk dosszié”... i. m.*, 480–485.

gyarokat a baskírokkal,⁶⁹ ennek a két népnek az esetében utalhat hosszabb együttélésre. Levedi népe vagy a Volga-könyök irányából, vagy a Dél-Urál felől érkezhettek a 9. század közepén a Don vidékére, mely utóbbi lehetőséget az újabb régészeti eredmények is jól megtámogatják, a gyors, mindössze fél évszázadnyi időt felölelő átvonulással együtt.⁷⁰ A magyarok 9. század eleji Dél-Urál-Aral vidéki tartózkodását a baskírmagyar kapcsolat muszlim forrásai is megtámogatják. Ezek elemzése arra utal, hogy a 10. századi muszlim szerzők maguktól a keleti baskíroktól értesülhettek a nyugati baskírokkal való népi azonosságukról. A magyarok és a baskírok aligha beszéltek ugyanazt a nyelvet, utóbbiak hajdani magyar nyelvűsége nem bizonyítható. Ám a magyar népnev lehet a baskír származéka, ez pedig hosszabb együttélésekre utalhat. Az eredetileg iráni nyelvű baskírok az Aral–Volga közötti steppére Közép-Ázsiából, Perzsia északkeleti határvidékéről, Horaszánból érkezhettek, ahonnan a magyarok is származtak a muszlim szerzők szerint. Ez a hagyomány a népnevek feltehető azonosságához hasonlóan szorosabb etnikai kapcsolatukra utalhat.⁷¹ A magyar népnév előzmények nélküli feltűnése a 9. század második felében, az alsó Don vidékén, csak ekkori megjelenésükkel, illetve független politikai szervezetük ekkori kialakulásával magyarázható.

Róna-Tas András legutóbb a növényvilág terminológiájába tartozó alán és nyugati ótörök eredetű szavaink alapján valószínűsítette a magyarok 9. század előtti, hosszú időre tehető tartózkodását a Kaukázus

69 ZIMONYI, *Muszlim források... i. m.*, 66.

70 TÜRK Attila Antal, *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör*, SZTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola Medievisztika Program, Doktori (PhD) disszertáció, Szeged, 2011, 197–198; uő, *A korai magyar történelem régészeti kutatása Magyarországon*, Magyar őstörténet, Tudomány és hagyományörzés, Szerk. SUDÁR Balázs–SZENTPÉTERY József–PETKES Zsolt–LEZSÁK Gabriella–ZSIDAI Zsuzsanna, Budapest, 2015, 19–29, 21–25; A kérdés legújabb összefoglalása: OLEKSZIJ KOMAR, *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*, Martin Opitz Kiadó–PPKE BTK Régészettudományi Intézet–MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport–Napkút Kiadó, Bp. 2018. 251—256. A baskírok szerepére a magyarok vándorlásában régészeti adatok is utalnak.

71 I. JUHÁSZ Péter, *Baskírok és magyarok a muszlim forrásokban*, *Belvedere Meridionale* 29/2., 2017, 133–139.

északi előterében.⁷² Róna-Tas a vizsgált nyolc növénynév (bükk, dió, gyertyán, gyümölcsény, gyűrűfa, kőris, mogyoró, tölgy) átvételének helyszínét olyan régióban határozta meg, ahol a csuvasos típusú török és az alán nyelvet egyaránt beszélték. A tárgyalt növények a magyarok nyugati vándorlási útvonalán, a Kubán-Don régióban, a Krím délkeleti részén és a Dnyesztertől nyugatra elterülő vidéken voltak honosak ebben a korban. Mivel az írott források alapján megállapíthatóan a magyarok nem tartózkodhattak hosszabb ideig a két utolsó területen, Róna-Tas az első terület mellett foglalt állást. Paleobotanikai szempontból az átvétel helyszínéeként, öt növénynév esetében, szóba jöhet még a Kárpát-medence is szerinte, amennyiben a magyar honfoglalás idején ott még létezett egy csuvasos típusú török nyelv.⁷³ A korabeli Kárpát-medencében a csuvasos típusú török mellett az alán nyelv jelenlétével is számolhatunk. Az avarok a Kelet-európai *oğur* törzsek jelentős csoportjaihoz hasonlóan a kaukázusi alánok egyes csoportjait is magukkal ragadhatták a Kárpát-medencébe. Az Európába érkező avarok első követségeiket Bizáncba a Kaukázustól északra található területről küldték, egy avar nevet viselő csoport pedig jóval később is adatolt a Kaukázusból. Róna-Tas más helyen azon az alapon zárja ki a Kárpát-medencei átvétel lehetőségét, mert a helyi növények neveit a később jött a helybeliektől tanulja meg. Így ezeket akkor sem vehették volna át helyben a magyarok, ha a helyi szlávokkal és elszlávosodó avarokkal kavár kísérőik tolmácsolásával beszéltek volna. Szerinte a magyar nyelv korai szláv és szláv hatást mutató avar jövevényszavai (bér és bán!) kizárják e feltevést.⁷⁴ Az avarok elszlávosodásának e meglepően szerény támpontjai aligha alkalmasak ilyen komoly, messze ható következtetés levonására. Különösen, mivel szláv eredetű *király* szavunk török közvetítése a magyarba hangtani okokból erősen valószínű.⁷⁵ A török-magyar együttélés színtereként a Kárpát-medence mindenképpen komolyan számításba veendő.

72 RÓNA-TAS - BERTA, *West Old Turkic... i. m.*, 1147–1148.

73 RÓNA-TAS, *Néhány megjegyzés... i. m.*, 435–438.

74 RÓNA-TAS, *Folytassuk a vitát... i. m.*, 219–220.

75 ZOLTÁN András, *Király és karéj*, Magyar Nyelv 109 (2013), 337–341: a szerző a török nyelvű magyar elit közvetítésére gondol, ám egy régebbi török nyelvű lakosság ugyanígy számításba jöhet.

Ahogy Bálint Csanád írta, a magyarság hosszú vándorlását, különböző „öshazáit” a nyelvész kutatók az előzetesen felállított nyelvtörténeti kritériumoknak megfelelően, a nép és a nyelv azonosságát feltételezve valószínűsítették. Bálint szerint lehetséges, hogy nem az ide-odavándorló ősmagyarok egymást követő szállásterületeit sikerült így lokalizálni, hanem inkább a magyarságba olvadt népek lakóhelyeiről van szó.⁷⁶

Oğur törzsek az avar-kori Kárpát-medencében

A történeti és nyelvészeti kutatás alig veszi számításba török etnikai csoportok jelenlétét a Kárpát-medencében, alábecsülve a helyi török nyelvjárások befolyását a magyar nyelvre. A magyar honfoglalást megelőzően évszázadokon át folyamatos török jelenlétet figyelmen kívül hagyva, nagyobb szláv bevándorlásokat feltételeznek Pannóniába és a Kárpát-medencébe.⁷⁷ Írott forrásaink azonban a 6. század végén jelentős *oğur* török (csuvasos török nyelvű) beköltözést igazolnak a Kárpát-medencébe.⁷⁸ Újabb felismerés az *oğurok* fontos szerepe az ázsiai avarok történelmében és az európai avarok kialakulásában.⁷⁹ Írott forrásaink számos *oğur* törzs avar uralom alá kerülését és talán Kárpát-medencei beköltözését is valószínűsítik.⁸⁰ Az onogurok Kárpát-medencei jelenlétét Olajos Terézia vizsgálta részletesen. Német Lajos 860 május 8-i oklevelének *Uuangariorum marcha* azaz a „Wangarok határa” elnevezésű hegyét Olajos Arnulf Kollautzal egyezően az avar kliensállam határának tekinti, így szerinte a *Uuangarius* népnév minden valószínűség szerint az avar etnikai csoport korabeli elnevezése lehetett.⁸¹ A Nagy Károly

76 BÁLINT, *Az ethnosz a kora középkorban... i. m.*, 294–296.

77 BÓNA István, *Gottfried Schramm: Egy gát átszakad, Ein Damm Bricht*, Századok 133/1, 1999, 184–186.

78 GOLDEN, *An Introduction... i. m.*, 108–113, 244.

79 RÓNA-TAS András, *A honfoglaló magyar nép*, Balassi, Budapest, 1996, 174–178.

80 SZÁDECZKY-KARDOSS, *Az avar történelem... i. m.*, 18–20, 36–37, 104–105, 107–108, 110, 212.

81 OLAJOS Terézia, *A Kárpát-medencei onogurok történetéhez*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Sectio Juridica et Politica 75, 2013, 521–532. 523–524.

ellenségeiként már a 9. században is feltűnő *Wandali* név használata az avarokra a hasonló hangzás mellett előbbi ismertségével és az irodalomban gyakori archaizálással magyarázható.⁸² Olajos hangsúlyozza, hogy a kétségek ellenére bizonyos, hogy a 9. század első felében az onogur nevet viselő népcsoport jelen volt a Kárpát-medencében.⁸³ Ligeti Lajos a török-magyar együttélés sarokpontjaként tárgyalta az onogur népnévből alakult *ungri* név magyarokra való használatának kérdését. Ligeti nem fogadta el sem Németh Gyula feltételezését a Kelet-európai onogur-magyar együttéléstről, sem Moravcsik Gyula hipotézisét, aki az Asparuchtól hátrahagyott onogurokkal azonosította a magyarokat, illetve arra gondolt, hogy a magyarok *Patria Onogoria* nevét örökölték volna. A szláv közvetítéshez túlságosan korai e név 7. századi szereplése, az *ungri* név 9. századi feltűnése pedig túlzottan késői az átörökítéshez.⁸⁴ Bár elfogadható megoldást Ligeti sem tudott nyújtani, mégis elvetette Omeljan Pritsak merőben más magyarzatát. Pritsak az avar kaganátusban nagy szerepet játszott onogur bolgárok nevéből a helyi szláv nyelvben keletkezett *Vogr-e>Ugr-e>Ugr-i* alakból származtatta a Kárpát-medencébe költözött magyarok nevét.⁸⁵ Ligeti Pritsak hipotézisét, nyilván később hozzáfűzött, a konvencionálistól nagyon eltérő magyar őstörténeti tételei következtében vetette el különösebb vizsgálat nélkül. Holott az avar-kori bolgárok jelentőségéről több adat is szól, és az *ungri* névnek a Kárpát-medencével összefüggő használatát számos forrás bizonyítja a 6. század végétől kezdve egészen a 9. századig folyamatosan. Kialakulása az *onoğur* névből az avarokkal együtt élő szlovének és kaj-horvátok nyugati délszláv nyelvében mára nyelvi szempontból is megerősítést nyert.⁸⁶

82 Uo., 528–529.

83 OLAJOS, *A Kárpát-medencei... i. m.*, 529–531.

84 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 348–351.

85 Uo., 351–352.

86 NÉMETH András, *A Dado verduni püspökhöz írt levél* = sorozatszerk. ZIMONYI István, szerk. RÓNA-TAS András, *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 16, Balassi, Budapest, 2001, 113–161, 148–152.

Ligeti Lajos 1986-ban az „álavar” kérdéskör kapcsán kifejtette, hogy a pannóniai avarok a türkök állításának megfelelően nem lehettek „valódi” avarok, mivel az 555-ben végleg legyőzött zsu-anok, akik feltehetően a „valódi”, tehát a türkök által legyőzött, a kagáni címet előttük birtokló avarok voltak, nem „szökhettek” volna meg a keleti türk területekről, az éppen hadakozó nyugati türkökön keresztül. Másrészt a nyugatra húzódó *varhun* törzseket a nyugati, és nem a keleti türkök üldözték, tehát nyilván tőlük, a korábbi (h)eftalita birodalom területéről „szöktek” meg. Ligeti hivatkozott Czeglédy Károly felfogására is, aki a keleti és nyugati források elemzésével az (h)eftaliták keleti, nomád, és nyugati, nyelvíleg és embertanilag is elirániásodott törzsét különbözteti meg, amelyek megfelelnek az avarok forrásainkból ismert kettős eredetének.⁸⁷ Végül kifejtette: „[...] feltehető, hogy Baján avar népe egy eftaliták földjéről származó ogór atyafiságú törzsi alakulat.”⁸⁸ Czeglédy Károly elvetette az „álavarok” legendájának valóságát. A forrásokból 520-560 közötti időszakra nézve kirajzolódik egy keresztény, püspökségekkel bíró, városlakó, *xyon* (hun) nevet viselő heftalita népcsoport, amely a Kaszpi-tenger délkeleti része és Irán északi része között, nagyjából a mai Türkmenisztán területén élt. Egy másik, nomád csoportjuk a mai Afganisztán északi részén, az akkori Tokharisztánban élt. Nevük a kínai források szerint *hua* volt, ami megfelel egy eredeti *uar* alaknak. E két népcsoport összefoglaló nevét közös uralkodójukról, illetve uralkodó nemzetségéről, *Heftal*ról kapta. A Kárpát-medencébe költözött avarok ugyanezt a kettős nevet viselték, amint azt Menander Protector megőrizte. Theophylaktos, aki az avarokkal való azonosságukat elvetette, és velük kapcsolatban az ún. „álavarok”-ról írt, a bizánci-türk szövetség híve volt, ezért leírása a türk szemléletet tükrözi. Ezek szándékosan torzítva állították, hogy az avarok a Til folyó menti ogorokkal azonosak. Theophylaktos leírása szerint ugyanis a türkök előbb a heftalitákat,

87 LIGETI Lajos, *A pannóniai avarok etnikuma és nyelve*, Magyar Nyelv 82/2, 1986, 129–151, 130–134.

88 Uo., *A pannóniai avarok... i. m.*, 134.

majd az avarokat, végül az ogorokat győzték le, akik nagyrészt a kínaiakhoz menekültek. Kínai forrásunk ugyanerről az eseményről írva először a *t'ie-löket*, majd a *zsuan-zsuanokat*, végül a *heftalitákat* sorolja fel. Ezért joggal azonosíthatjuk a *uar* népet az avarokkal, a *tie-lö* törzscsoportot pedig a Til-folyó menti ogorokkal. Ez utóbbit Menandros adata is alátámasztja, amelyből ezeknek az Atil(Volga)-menti bolgár-törökökkel való azonossága derül ki.⁸⁹ Nyugat-európai forrásaink Czeglédy szerint jogosan használják a hun és avar neveket egymás szinonimájaként, mivel ezek megegyeznek az avarok tárgyalt kettős nevével.⁹⁰ Czeglédy azt is leszögezte, hogy a keleti, nomád heftaliták azonosak a Kárpát-medencébe költözött avarokkal, akiket a türkök is világosan megkülönböztettek a nyugatabbra élő, városlakó heftalitáktól. A heftalita birodalom 557-ben bomlott fel, a türkök elől menekülő avarok követsége 558 elején jelent meg Bizánconban. E két esemény kronológiai kapcsolata az avar és heftalita azonosság bizonyítéka Czeglédy szerint. Erre a másik bizonyíték a *hua* népnek az Altájból délre való költözését 460-ra datáló kínai források és Priskos adatának egybeesése, aki az avar, szabir és onogur vándorlást 461–465 közé tette. Tokharisztánban Czeglédy szerint a helyi, iráni lakossággal is keveredhettek.⁹¹ Dobrovits Mihály az „ávarok” problémájáról írva, kiemelte azt a korábban fel nem ismert tényt, hogy a türkök vitája az avarokkal a kagáni cím birtoklásáról szólt. Ezért igyekeztek eltagadni az avarok azonosságát ázsiai elődeikkel, akik ha nem avarok, akkor nem birtokolják jogosan ezt a címet. Ezt a szándékukat elárulja azonban, hogy az avarok első feltűnése idején Bizánc szomszédságában, a görögökhöz küldött türk követség még a heftaliták városlakó népének és az avarok egy részének szökéséről beszélt. Azonban 576-ban, miután létrejött az avar-bizánci szövetség, már *varchoniták*-ról beszéltek. Ebből a *varchoniták* és a *heftaliták*, valamint az avarok azonossága egyértelmű, a *var* névkezdet és az *avar* név ugyanaz. Az avar-bizánci háborúk legválságosabb időszakában, 629 körül író, Dobrovits szerint

89 CZEGLÉDY Károly, *IV-IX. századi népmozgalmak a sztyeppén*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 84, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1954, 9–10.

90 *Uo.*, 11.

91 *Uo.*, 10–11.

zető réteget alkották. Róna-Tas szerint új eredmény annak felismerése, hogy az ugurok az ázsiai avarok történetében és az európai avarok kialakulásában jelentős szereppel bírtak.⁹⁶ Az avarok első kagánjának, Bajánnak a nevét egy csuvasos típusú török nyelvből magyarázta, kizárva mongol eredetét. Ebből arra következtetett, hogy az avarok vezető rétege is egy csuvasos típusú török nyelvet beszélt.⁹⁷ Bálint Csanád úgy látta, hogy (Bat)Bajánnak Kuvrat fiaként említése Theophanesnél talán az avarok és onogurok azonosságát vagy összekeverését is jelentheti, Beševlievre hivatkozva elképzelhetőnek tartotta, hogy nem minden bolgár vándorolt ki 632 után.⁹⁸ Walter Pohl egyetlen konkrét forrásunk, a *Miracula Sancti Demetrii* alapján valószínűsítette a görög, latin, szláv és bolgár nyelvek jelenlétét a kaganátusban, kiemelve, hogy az avar felső rétegben nincsen nyoma szlávoknak. Az ismert avar személyek közül Targitos ó-szkíta, Apsich és Kandich valamilyen „hun” Baján mongol vagy csuvasos török, Koch és Alcious türki személynevet viselt. A kagán cím iráni (perzsa) vagy mongol eredetű lehet, az avar alakulat szerinte polietnikus volt.⁹⁹ A történeti és nyelvészeti kutatás alapján tehát Baján avarjait egy eredetileg talán mongol nyelvű avar (*var*), és egy török nyelvű hun eredetű vezértörzs (*hion*), valamint a nép többségét alkotó, csuvasos török típusú nyelvű *oğur* törzsekből álló alakulatnak tarthatjuk.

Az avar továbbélés problémája

A 9. századi avarság sorsáról alkotott tudományos felfogás bizonytalansága két tényezővel magyarázható. Egyrészt a hagyományosan nomádnak gondolt avar népességet életmódjából következően kis létszámúnak vélte a korábbi kutatás, így a kortárs és a későbbi források beállítását az avar nép kiirtásáról lényegében helytállónak tartották.¹⁰⁰ A

96 RÓNA-TAS, *A honfoglaló... i. m.*, 174–178.

97 *Uo.*, 102.

98 BÁLINT Csanád, *A középvavar kor kezdete és Kuber bevándorlása*, *Archaeológiai Értesítő* 129., 2004, 35–65, 56.

99 POHL, Walter, *Die Awaren: ein Steppenvolk im Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.* C. H. Beck, München, 1988, 223–224.

100 I. erre SZŐKE Béla Miklós, *A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén*, Való-

jellegzetes avar tárgyi hagyaték hiánya a 10. századi Kárpát-medence leletanyagában és az avarok említésének hiánya a középkori magyar írott forrásokban pedig megerősítette e felfogást. Mára sokkal árnyaltabbá vált a kép.

Az újabb értelmezések az avar-kor kronológiájának két fő hibájára mutattak rá. A korábbi kutatás a kora avar-kor végét, a közép avar-kor kezdetét Kuber nagy tömegű népének 670–680 körüli bevándorlásával kapcsolta össze. A feltett nagyarányú népességnövekedés alapján a 670–720 közé helyezett közép avar-korra a megelőző és utána következő időszakhoz képest aránytalanul sok temetkezést datáltak. Azonban Kuber a valóságban csak fegyveres kíséretével érkezhettek a kaganátusba, a legkorábbi közép avar jellegű temetkezéseket pedig 640-es évekbeli bizánci pénzek datálják évtizedekkel Kuber érkezése elé.¹⁰¹ A közép avar-kornak nemcsak kezdő, de befejező időpontja is módosulhat, ami a késő avar-kor kezdetének későbbre helyezését eredményezheti. Az avar temetők feltett 8. század végi lezárulása a Nagy Károly hadai által végzett, ám azóta megcáfolt hipotetikus népirtás vélelmén alapultak.¹⁰² E téves hipotéziseket elvetve, az újabb avar kronológiák az avar-kor végét a 9. századra helyezik, jóval kiegyensúlyozottabb demográfiai viszonyokat eredményezve.¹⁰³ Bár az avar temetők legkésőbb a 9. század közepéig

ság 27, 1979/12., 1–12; SZŐKE Béla Miklós, *A Kárpát-medence a 9. században*, = szerk. GYÖRFFY György, KOVÁCS László, *Honfoglalás és régészet*, Balassi, Bp., 1994, 77–84.; SZŐKE Béla Miklós, *Plaga Orientalis: A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban* = Szerk. VESZPRÉMI László, *Honfoglaló őseink*, Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Bp., 1996, 11–43.

101 BÁLINT, *A középvavar kor kezdete... i. m.*, 53–55.

102 A kérdést tisztázta DEÉR József: DEÉR, Josef, *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches* = Karl der Grosse, Lebenswerk und Nachleben Bd. I, unter Mitw. von Helmut Beumann, hrsg. von Wolfgang Braunfels, Düsseldorf, Schwann, 1965, 719–791.

103 Ezekre l. MAX, Martin, *Awarische und germanische Funde in Männergrabern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit*, Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XV (1989), 65–90; ZÁBOJNÍK, Jozef, *Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs*, (*Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats*) = Problematike osidlenia Stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku, Red.: Z. Čilinska, Nitra, 1991, 219–321; STADLER, Peter, *Verbreitung Und Werkstätten der Awarischen Hauptriemenbeschlage Mit Greifendarstellung* = FRIESINGER

tartó használata már elfogadott, de utódaik sírjait még nem sikerült egyértelműen kimutatni a 10-11. századi Kárpát-medencei temetőikben. Ugyan egyre több esetben gyanítható temetők és települések használata az avar-, magyar honfoglalás- és a kora Árpád-kor során egyaránt, a népesség folyamatosága még vitatott. Mégis, a régészet és az embertan eredményei az avar leszármazottak meghatározó szerepére utalnak az Árpád-kori magyarság kialakulásában.¹⁰⁴ Az avarság 9. századi sorsát újabban Szőke Béla Miklós vizsgálta számos tanulmányában. Az írott forrásokat elemezve, Deér József és Váczy Péter munkáit követve állapította meg, hogy az avar népesség tömeges pusztulása, radikális létszámcsökkenése ezek alapján nem igazolható. A probléma régészeti oldalát elsősorban Pannónia vonatkozásában vizsgálta, tekintettel arra, hogy itt áll rendelkezésre az írott források segítségével biztosan 9. századra datálható leletanyag. Szőke fontos eredménye, hogy Zalavár környékén 850 után is a korábbi, elsősorban csontvázasan temetkező, steppei eredetű „avar” és kisebb számú, hamvasztással temetkező szláv népesség élt. Csupán kisszámú nyugati és déli szláv betelepülővel számolhatunk, másutt Pannóniában még ennyi nyoma sincsen új érkezőknek. A tömeges szláv bevándorlással számoló történeti elképzelések mára teljesen meghaladtak számítanak. Szőke ki is mondja, hogy a magyar honfoglalók a korábbi avar lakosságot találhatták eredeti lakóhelyén, még akkor is, ha a két nép együttélésének nincs biztosan kimutatható nyoma.¹⁰⁵

Vajon miképpen magyarázható az avar- és honfoglalás-kori régészeti hagyatéék feltűnően kevés érintkezési pontja? A lehetséges megoldás a régészeti módszerek korlátozott mivoltát is felveti: „Az elgondolkozaton

Herwig, DAIM Falko, Typen der ethnogenese unter Besonderer berücksichtigung der Bayern, Band II, Wien, VÖAW, 1990, 305–350.

104 Összefoglalásként I. László, KOVÁCS, *Remarks on the Archaeological remains of the 9th–10th century Hungarians* = ed. MENDE, Balázs Gusztáv, *Research on the Prehistory of the Hungarians: a review*, Budapest, Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Science, 2005, 351–368, 360–361.

105 SZŐKE Béla Miklós, *A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok* = szerk. Fülöp Éva Mária – Kisné Cseh Julianna, Magyarok térben és időben: Nemzetközi Hungarológiai Konferencia Tatabánya – Esztergom 1996 05. 28–31, Tudományos Füzetek 11., Komárom-Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet, Komárom – Esztergom, 73–103, 94–95.

kisszámú közös lelőhely önként adja a megoldás lehetőségét: amennyiben az avarság bizonyos hányada megélte a magyarok bejövetelét, akkor az feltételezhető, hogy a megváltozott hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az új vezető réteg mindenhol a saját köreiből származó vezetőt ültessen a települések élére, akik aztán együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal.”¹⁰⁶ Hasonló megoldás felé mutat a 9. század egyik legelismertebb régész kutatójának észrevétele: „[...] a 10. század második felére, mint a 11. századra keltezett egyszerű ékszerformák formai előzményei a késői avar korban illetve a 9. században lépnek fel, nincs okunk feltételezni ezek újra és újra feltalálását.”¹⁰⁷ A régészeti kutatás ugyanakkor a folyamatosságot csak a Dunától északra és a Dunántúlon képes kimutatni jelenleg.

Az avarok feltett elszlávosodása

Róna-Tas András és Berta Árpád legújabb könyve határozottan kizárja az avarok közvetítő szerepét a magyarba átkerült nyugati ótörök jövevényszavakkal kapcsolatban. A fő tendencia szerintük az avarok 9. századi lassú, de folyamatos elszlávosodása volt. A Dunántúl kapcsán frank és szláv vezetőretegről írnak, ám nem kerül említésre, hogy ez mindössze a mai Zalavár környezetében adatolható, szláv tömegek bevándorlása pedig több évtizedes régészeti és történeti kutatások után sem igazolható. Az Alföld esetében pedig Csongrád (elsőként 1075-ből adatolt, környezete más szláv helyneveivel együtt) nevének szláv eredete az abodriták által végrehajtott szlavizáció hivatkozási pontja, a timocsánok és a morvák esetében pedig még ennyi sem.¹⁰⁸ Nem kerül említésre, hogy egyik szláv törzs nyomait sem sikerült régészeti úton kimutatni sem az Alföldön, sem a Dunántúlon, az írott források pedig

106SZENTPÉTERI József, *Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez*, = szerk. SUDÁR Balázs, SZENTPÉTERI József, PETKES Zsolt, LEZSÁK Gabriella, ZSIDAI Zsuzsanna, *Magyar Östörténet, Tudomány és hagyományörzés*, MTA BTK MÓT Kiadványok 1., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 43–53. 47.

107TOMKA Péter, *Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez*, *Arrabona* 38., 2000, 63–96, 66.

108RÓNA-TAS -- BERTA, *West Old Turkic... i. m.*, 38.

e törzsek al-dunai jelenlétét bizonyítják.¹⁰⁹ Nyelvészeti bizonyítékként mindössze két, szláv közvetítéssel a magyarba kerülhetett török kifejezés (bán és bér) szerepel.¹¹⁰ Ligeti Lajos azonban *bér* szavunkat török alapon is magyarázhatónak látta, *bán* szavunk pedig szlavón-horvát, nem panonszláv közvetítés lehet. Ligeti a korábban szláv közvetítésének vélt török eredetű *bélyeg* szavunknak csak későbbi használatában valószínűsítette a szláv nyelvi befolyást.¹¹¹

Az avar-kor elismert kutatója, Walter Pohl szerint az avar lovas harcok Fredegar említette exogámiáját a szláv nőkkel megerősítik a régészeti leletek.¹¹² Meg kell azonban jegyezni, hogy ez csak igen csekély töredékére lehet igaz az avar népességnek, hiszen kevés avar temetőben kerültek elő hamvasztásos sírok a lovas sírok szomszédságában. Pohl ugyanakkor joggal emeli ki az avar etnikum politikai jellegét, etnikai-nyelvi összetettségét, a földművesek és a pásztorok ellentéteit.¹¹³ Walter Pohl szerint az avar településterület északi szélén az avar csontvázas sírok mellett szláv hamvasztásos temetkezések megjelenése elképzelhetővé teszi, hogy szláv származású vagy nyelvű személyek kereshetők az „avar” sírokban is, a polietnikus késő avar társadalom lingua franca-ja szerint esetleg a szláv lehetett.¹¹⁴ Pohl szerint az a tény, hogy a terjeszkedő háborúk, zsákmányoló hadjáratok megszűnése után, a 8. században az avarok a szláv „túlélési modellt” választották, legnagyobb részük paraszti életmódra tért át, falutelepüléseken élt, a szláv kultúrához történt nagyfokú közeledést jelenti. A gazdasági bázis „szlavizációja” azonban nem okozta a kultúra és a társadalom láthatóan szláv jellegűvé formálódását. A steppei kulturális és politikai hagyományok megőrzése sokáig segí-

109 BERTA Adrián, *A Nyugat-Bánság szlávként meghatározott lelőhelyei (6–12. század)*, = szerk. Hága Tamara Katalin – Kolozsi Barbara, *Sötét idők túlélői: A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*, 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa, *Tempora Obscura* 4., Déri Múzeum, Régészeti Tár, Debrecen, 2018, 25–60, 43.

110 RÓNA-TAS -- BERTA, *West Old Turkic... i. m.*, 1125.

111 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 33, 264.

112 POHL, *Die Awaren... i. m.*, 218.

113 *Uo.*, 221.

114 *Uo.*, 291.

tett az avarság fennmaradásában, azonban a politikai rendszer 8. század végi összeomlása Pohl szerint végzetes volt. Szemben a bolgárokkal és a magyarokkal az avarok nem voltak képesek egy új hatalmi bázist kiépíteni a kereszténység alapján.¹¹⁵ Pohl úgy véli, hogy az avaroknál a pásztorkodás és a mezőgazdaság kezdetben kombinált formában létezhetett, a vándorló pásztrok pedig letelepültek. A belső konfliktusok valószínűleg új vezetői csoportok és dinasztiák felemelkedéséhez vezettek. 626 óta nem történt jelentős katonai hadjárat. A nyolcadik században fegyverellátottság csökkenése arra utal, hogy a háború elveszítette szerepét a legfontosabb közösségépítő tényezőként.¹¹⁶ Pohl úgy látta, hogy a 7. század végén betelepülők új kulturális elemeket hoztak magukkal, amely háttérbe szorította a régi steppei (nomád) tradíciókat, az avarok életformája egyre jobban közeledett a szomszédos szlávokéhoz.¹¹⁷ Pohl a Sudas-lexikon adatát a Tisza-vidéki avarok Krum általi legyőzéséről és elpusztításáról megkérdőjelezhetőnek véli. A frankok, bolgárok és szlávokkal szembeni, nem sok jót ígérő kudarcok ellenére úgy látta, számolni kell a 9. századi avar generációkkal.¹¹⁸ Az avarok 7. század végi életmódváltása az a tényező, amelyet a fentiek szerint a nemzetközi kutatás az elszlávosodás kiváltójának tart, az eredeti életmód feladását kulturális szempontból is a környező szlávokhoz való közeledésnek értékeli. Az avarok életformájában történt gyökeres változást a magyar kutatás is hangsúlyozza: „Az avar gazdaság azonban három évszázados története során nem maradhatott változatlan. A nomadizmus – ezt ma már világosan látjuk – főképp a korszak utolsó másfél-két évszázadára biztosan visszaszorul, ha létezett még egyáltalán. Amióta tudatosan keressük, szinte gombamódra szaporodnak a megtalált állandó avar falvak. A településsűrűség (amit a temetők alapján is kikövetkeztethetünk) a Kárpát-medence jó részében amúgy is kizárja a nomadizálás lehetőségét. A nagy sírszámú, folyamatosan használt

115 *Uo.*, 330–331.

116 POHL, Walter, *Ergebnisse und Probleme der Awarenforschung*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd., 96/3-4., 1988, 247–274, 273.

117 POHL, *Die Awaren... i. m.*, 285–287.

118 POHL, *Ergebnisse und Probleme... i. m.*, 274.

temetők a népesség nagy többségének egyhelyben maradását tanúsítják – és az érvek még tovább sorolhatók. Nem a nomád avarok között kell tehát valahogyan megmagyarázni a földművelésre utaló jelenségeket, hanem fordítva: a földművelővé vált avarok között magyarázandó a feltűnő nomád hagyomány. Ez a fejlődés már a korai avar kor 2. felében megkezdődött, az új népcsoportokkal létrejött új helyzet csak felerősítette, felgyorsította. Nehéz lemondani a történeti tudatunkba beivódott „nomád avar” képéről, de az újonnan feltárt vagy felismert tények birtokában ezt a kényszerű lépést meg kell végre tennünk.¹¹⁹ A nomád etnikum meghatározásának Pohl által bemutatott problémái, a nomád népek polietnikus jellege az avarok helyébe települt magyarságra is igaz. A magyarok azonban megőrizték nyelvüket a szláv környezetben is, ami magyarázható a saját államisággal, ám ugyanez az avarok esetében is fennállt negyed évezredig. Elegendő lehetett vajon az államiság hiányának egy évszázada etnikai önállóságuk megszűnéséhez? Elmerülhetett-e az avar sziget a szláv tengerben, holott a magyar sziget nem merült el még az oszmán-török hódoltság korának szláv tengerében sem, önálló államisága visszahúzódásakor? A 7. század elejétől a 9. századig használt nagy, falusi temetők és az egyre több előkerülő 7. századi falutelepülés tanúsága szerint aligha történt gyökeres életmódváltás, valójában jóval korábban megindult folyamatok értek tovább. Ilyenformán aligha számolhatunk olyan, hirtelen, drasztikus, a korábbi életformát a 626-os vereség és az azt követő belső zűrzavar következtében gyökeresen átformáló kultúraváltással, amely a köznép török nyelvének feladásával, két-nyelvűséggel járhatott volna együtt. Ilyen folyamat a kaganátus szétesése után, a 9. században sem valószínűsíthető, a nomád állami szervezet megszűnése aligha befolyásolhatta a köznép életmódját és kultúráját. Az avar államiság instabilitása ugyanis éppen a nomád jellegű állam-szervezet és a letelepült köznép életmódja és kultúrája között feszülő feloldhatatlan ellentmondással tűnik magyarázhatónak.¹²⁰

119 TOMKA Péter, *Recenzió. Erdélyi István: Pannoniai hűsvét. Sorsdöntő történelmi napok* 9. Bp. 1987. Századok 122., 1988, 230–232, 231–232.

120 BÁLINT Csanád, *Ki volt „magyar” a honfoglalás korban és Szent István korában?* = szerk. ROMSICS Ignác-SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Mi a magyar?*, Rubicon-ház Bt., Bp.,

Takács Miklós Kristó Gyula könyvéről írt recenziójában állapította meg, hogy a Kárpát-medence központi, síkvidékein, a Délnyugat-Dunántúl kivételével nem számolhatunk a 9. század előtt nagyobb tömegű szláv lakossággal, az avar-kori szláv köznépi néptömegek tétele is sikeresen cáfolásra került. Az avar-kori lakosság elszlávosodásával kapcsolatban kifejti azt az egyébként egyértelmű ténnyt, amit a kutatók többsége rendszeresen mellőz, azt, hogy az Avar Kaganátus fennállásának idején éppen a szlávok (legalábbis főnökeik) voltak azok, akik kulturálisan asszimilálódtak az avarokhoz, ami már a szlávok beolvadásának kezdetét jelenti.¹²¹ Fügedi Erik már 1946-ban az avar hatásra kialakuló szláv vezető réteggel hozta kapcsolatba a moravai szlávok fejedelmének nomád, „avar” életvitelét. Szvatopluk, míg szlávjainak kevés málháslova volt, hátslovakat pedig csak az előkelőek tartottak, ménessel rendelkezett és kizárólag kancatejjel élt.¹²² Helyette pedig, a *szubandzs*, perzsa eredetű katonai parancsnoki címet visel, amely nyilvánvalóan avar közvetítésű.¹²³ A Kárpát-medence peremvidékein élő szláv köznép mindennapi élete is igen jelentős avar hatást mutatott. Takács Miklós szerint „[...] ha Szlovákia területén valóban egy időben létezett a kétféle temetkezési mód [ti. a hamvasztásos és a csontvázas – J.P.] mögött sejtethető kétféle népesség, az edényművesség területén csak az avar temetőkből ismert „dunai” kerámia hat a másokra és nem fordítva.” Takács kifejtette, hogy a népvándorlás-kori szlávok leletanyaga csak a Kárpát-medence peremén ismert: Zala megye területe, felvidéki erdőzóna, királyhelmeci, szilágynagyfalusi csoport, Medgyes-csoport.¹²⁴

2005, 37–56.

121 TAKÁCS Miklós, *A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről)*, Századok 131., 1997, 168–215, 174–176.

122 FÜGEDI Erik, *Avarok és morva-szlávok*, Archaeológiai Értesítő 7–8–9. 1946/48, 312–327, 326.

123 SZEGFŰ László, *A kárpát-medencei „szlávok” különös tekintettel Megalé Moráviára = Honfoglalásunk és előzményei, A tizenegyedik magyar őstörténeti találkozó és ötödik magyar történelmi iskola előadásai és iratai*, Tapolca, 1996, A zürichi magyar történelmi egyesület kiadványa, Bp.-Zürich 1997, 142–148. 145.

124 TAKÁCS, *A 10. századi magyar-szláv... i. m.*, 176; ugyanígy BÓNA István, *Daciától Erdőelvéig, Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (279–895)*, = főszerk. KÖPECZI

Takács kiemelte, hogy a szlávok a peremvidékekről csak a 9. században, az avar hatalom összeomlása után vándorolhattak volna a Kárpát-medence központi részeire. Így a kései avarok elszlávosodására legfeljebb 3 nemzedéknyi, azaz majdnem egy évszázadnyi idő állott volna rendelkezésre. Feltételeken, hiszen az ehhez szükséges szláv tömegeknek nincsen régészeti nyoma a belső területeken, nincsenek nagy sírszámú temetőik. Ellenben számos új temetőfeltárás bizonyítja, hogy a 9. századot megélt késő avarság nem vesztette el etnikai azonosságát ekkorra, de még a dalmáciai Horvátországban is élhettek avarok a 10. században.¹²⁵ A 9. századi Alföldön nincsen nyoma szlávokhoz köthető leletcsoportnak sem.¹²⁶ A 7-9. századi Kárpát-medencéből tehát csak a fent bemutatott peremvidékek azok, ahol közvetlen és folyamatos avar-szláv együttélés igazolható. Együttélés tehát, ami nyilvánvalóan alapfeltétele az akkulturációnak, majd az asszimilációnak, csak az avar településterület peremvidékén mutatható ki. Mindezek után nem meglepő, hogy: „A késő avar temetők elterjedése nem a szláv helynévanyag elterjedésének felel meg... Ebből ugyanis csak az következik, hogy a 8. századi népesség utódainak nagy része nem szláv módon nevezte meg környezetét.”¹²⁷ Éppen a helynévanyag kérdése az, ahol Pohl is komoly nehézségeket lát. Az osztrák szerző hangsúlyozza, hogy ugyan Alsó-Ausztriában a késő avar lelőhelyek nagy része szláv helynévanyagú területen található, utóbbiak azonban későbbi keletkezésűek lehetnek, bár a „keleti”, török vagy mongol eredetű helynevek hiányoznak.¹²⁸ Jóllehet kézenfekvő feltételezés Pohl nyomán a szomszédos szlávokkal történt kapcsolattartás nyelveként a szláv nyelvjárássok avarok általi ismeretét feltételezni, sőt, kisebb-nagyobb szláv csoportok beköltözése nyomán a szélső területek kétnyelvűsége is elképzelhető, maga Pohl is szemlátomást bizonytalan a kérdésben. A különféle török származású és nyelvű népcsoportok között

Béla, *Erdély rövid története*, Akadémiai, Bp., 1989, 61–98, 90–94.

125 TAKÁCS, *A 10. századi magyar-szláv... i. m.*, 175–177. A DAI adata vonatkozhat a 9. századra is.

126 BÁLINT Csanád, *Magna Moravia a magyar Alföldön? Századok 130.*, 1996, 992–999, 995.

127 ТОМКА, *Avarok a Kisalföldön i. m.*, 167.

128 POHL, *Die Awaren... i. m.*, 224.

sokkalta inkább valamely török idióma szolgálhatott közvetítő nyelvként, illetve ha avar rítusú sírokba szlávok temetkeztek, akkor a beköltöző szlávok akkulturációjára gondolhatunk, a szláv rítusú hamvasztásos temetkezés elterjedésének, így az avar kultúra feladásának nincsen nyoma az avar településterület belsejében. Pohl szerint az a tény, hogy az avarokat a 9. századi források sokszor a szláv népek sorában emlegetik, arra utal, hogy néhány generáció után felszívódtak a szlávok soraiban.¹²⁹ Ám Pohl elfelejti, hogy a források később sokszor a magyarokat is a szláv népek közé sorolják, amely pusztán földrajzi helyzetükkel, kultúrájuk hasonlóságával magyarázható, hiszen a magyarok soha sem szlávosodtak el tömegesen.

Az alföldeken és dombvidékeken megtelepült, steppei származású avar-kori népségek 7. századtól adatolható faluhálózata és földművelése, ezzel szemben a korabeli szlávok erdőzónabeli megtelepülése, kis száma és szegényes anyagi kultúrája is kizárja, hogy e steppei (török?) népesség a dunai bolgárokhoz hasonlóan a szlávok kultúrájának magasabb presztízse következtében elvesztette volna nyelvét. Ennek ellenkezőjét kultúrája folyamatos fennmaradása és a neki alárendelt szláv vezetőinek kimutatható akkulturációja világosan bizonyítja. A szláv eredetű helynevek az avar-kori szlávok által lakott erdőzóna területén tűnnek fel elsősorban a 12–13. századi írott forrásokban. A belső erdős hegyvidékeken (Zselic, Bakony, Pilis, Mátra, Bükk) ekkoriban feltűnő szláv telepések korabeli beköltözése nem csak írott forrásokból rekonstruálható, de lakóhelyükön emberi megtelepülésnek a 6–10. század közötti időszakban csak szórványos nyomai kerültek elő. 2–300 évvel későbbi helynevek nem adhatnak kellő támpontot a 7–9. századi szláv jelenlét jelentőségének megítéléséhez, ismerve a nagyszámú szláv betelepülést a honfoglalás-, és Árpád-korban. Ez utóbbi megmagyarázza a 9–10. századi szláv régészeti anyag hiányát is a Kárpát-medence nagy részén. Szükségtelen azt az avar hagyatékban keresni.¹³⁰

129 *Uo.*, 328.

130 l. erre JUHÁSZ Péter, *Magyar–szláv együttélés a kora Árpád-korban*, Helynévtörténeti Tanulmányok 14 (2018), Debrecen, megjelenés alatt.

A magyar helynévkutatásban elterjedt nézet, hogy a török eredetű földrajzi nevek kis száma, illetve hiánya a Kárpát-medencében azt valószínűsíti, hogy a török eredetű személynévekből alakult településnevek nem török, hanem magyar névadásával keletkeztek. A török népekkel sokáig együtt élt magyarságnál divatnévként gyakori volt a török személynévek használata, magát a névadási szokást használhatta az erős török hatást mutató magyarság.¹³¹ E felfogás elfogadottsága azzal magyarázható, hogy megalkotói, Kniezsa István és Kiss Lajos a korai magyar nyelv és a helynévadás kiváló kutatói voltak. Kniezsa számos fundamentális művet írt e témákban, Kiss pedig, más jól ismert munkái mellett, megalkotta a földrajzi nevek etimológiai szótárát is.¹³² Nézetüket elfogadva azzal kellene számolnunk, hogy az írott és régészeti forrásokkal is jól dokumentált avar-kori török népesség, amely számtalan települését és temetőjét hagyta hátra, nem jelölte volna meg azokat saját nyelvén. Európai példák igazolják azonban később eltűnt vagy teljesen asszimilálódott népek helyneveinek továbbörökítését is a helyükre költözötteknek.

A letelepült avar népességgel nem számoló korábbi nézetek az etimológiák történeti hátterét máig meghatározzák. Benkő Loránd az avar-kori helynévanyag azonosításához a török személynévi eredetű névanyag számításba vételét a török köznévi eredetű helynevek és a török eredetű víznevek hiánya miatt vetette el. Benkő a honfoglaláskor helyben talált lakosság etnikai hovatartozásának megítélésakor megkerülhetetlen tényként állapította meg, hogy az Árpád-kori magyar nyelvterületen biztosan török etimonú helynevek nemhogy csoportosan, de magányosan sincsenek.¹³³ Hoffmann István ezzel szemben hangsúlyozta, hogy az egy-egy terület helynévanyagának etimológiai hátterére

131 Kniezsa István, *Magyarország népei a XI. században* = szerk. Serédi Jusztián, Szent István Emlékkönyv, Budapest, Reprint, Lucidus, Kisebbségkutatás könyvek, 2000, 434.

132 Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*, Akadémiai, Budapest, 1997.

133 Benkő Loránd, *Név és történelem, Tanulmányok az Árpád-korról*, Akadémiai, Bp., 1998, 41.

támaszkodó történeti elképzelések a nyelvészetre visszahatva a további etimológiák kiindulópontjait korlátozzák, így egy-egy nyelv, illetőleg nép egykorú jelenlétének nagyságrendjére vonatkozóan hamis összképet alkotnak: „Ez a torzítás főképpen a szláv és a törökségi nyelvekből magyarózott etimológiákban mutatkozik meg. Benkő Loránd ezt annak az elvnek az érvényesítésével próbálja meg kiegyensúlyozni, mely szerint, ha egy név a magyarból is megfejtethető, a magyarózatban ezt a lehetőséget kell előnyben részesíteni más megoldásokkal szemben. Ennek a módszertani elvnek az önmagában való alkalmazása azonban éppúgy egyoldalúságot jelentene, mint a bíráló alá vont eljárásoké, indokolt lehet azonban, ha névföldrajzi, névszociológiai és -tipológiai stb. szempontokkal együtt alkalmazzuk.”¹³⁴ Az újabb történeti-régészeti felismerések az avar-kori nem szláv népek, elsősorban a török nyelvű népesség jelentőségét igazolták, így ezek névadását mindenképpen feltételeznünk kell. Az újabb kutatás a magyar és török névadásra egyaránt jellemző módon pusztaszemélynévből alakult településnevek nagy számarányára figyelmeztetett a korai magyar helynévanyagban, szemben a természeti eredetű nevek kisebb jelentőségével.¹³⁵ A nomád életmódjukat elhagyó, letelepülőfélben levő népeknél kialakuló állandó szálláshelyek, a későbbi falvak csírái, jellemző módon birtokosukról nyerték megkülönböztető nevüket. Amint Moór Elemér találóan megállapította, ebben az időben még nem valahová (egy településre), hanem valakihez (a birtokos szálláshelyére) lehetett menni.¹³⁶ A természeti nevekkal jelölt települések e korai települések határrészeiből alakulhattak, hiszen neveik a természeti környezet megnevezésére szolgáló mikrotoponimia megjelölésére szolgálhattak eredetileg (pl. a magyar Füzes, Bokros, Halas helynevek). A mikrotoponimia ezen felül sokkal kevésbé tartós, mint a településnevek. A fentiek következtében a török eredetű természeti nevek, mikrotoponimia bizonytalan kimutathatósága a Kárpát-medencei

134HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi Alapítólevél mint helynévtörténeti forrás, (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései)*, Akadémiai doktori értekezés, Debrecen, 2007, 79–80, <http://real-d.mtak.hu/37/2/HI-DISSZ.pdf> (utolsó letöltés: 2017.11.15) 135 *Uo.*, 110.

136MOÓR ELEMÉR, *Magyar helynévtípusok*, *Népünk és Nyelvünk* 8., 1936, 110.

helynévanyagban nem zárja ki egy olyan, letelepülőfélben levő török nyelvű lakosság jelenlétét, mint amelyik az avar-kor falvait és temetőit létrehozta.

Számos Kárpát-medencei víznév esetében az elfogadott szláv közvetítés mellett elképzelhető azok csuvasos török átadása is a magyar nyelvbe. Így van ez a Tisza, Szamos, Körös, Maros, Temes és a Duna esetében is.¹³⁷ E folyók, valamint az Al-Dunába torkolló Karas alkotta névcsoport végződés-azonossága az ezek területén „valamikor élt nép, illetve nyelv egymással összefüggő névadásának következménye lehet.”¹³⁸ Melich megállapítása szerint a Temes, Körös, Karassó, Küküllő, Szamos és Tisza nevei török, illetve csuvasos típusú török nyelvből kerülhettek a magyarba. A Temes neve a 6–7. századi adatokban, Jordanesnél és a Ravennai Névtelennél *Tibis(ia)* latinosított alakban szerepel, akkori barbár nyelvi alakja tehát *Tibis* volt. A 10. század közepén azonban már a magyarból származó *Timiszisz* szerepel a DAI-ban. A magyarba tehát olyan nyelvből kerülhetett, amely megőrizte a szóvégi *s*-et, és a hangzóközi *b*-ből *m*-et formált. Míg az ősszláv nyelv nem őrizte meg sem az *s*, sem az *sz* végződést, addig a törökben gyakoriak az ilyen végű szavak, és szintén gyakori a hangzóközi *b*<*m* változás. Ennek alapján az átadó csuvasos típusú török nyelv lehetett. A Körös a 6–7. századi adatokban *Gris(ia)*, *Gres(ia)* alakban szerepel, de a 10. században már a DAI-ban *Kriszosz* alak olvasható. A magyarban ekkoriban volt *g* hang, a közvetítő nyelvben viszont nem. Ilyen a török, Krum kán neve is *kr* hangkapcsolattal kezdődött. A Karassó folyónév Baranya, Verőce, Krassó-Szörény és Szatmár megyék területén is előfordul. A törököknél a *kara+su* összetétel gyakori víznév, az *s* és a szóvégi *ó* csak a bolgár-törökből magyarázható. A baranyai Karassó magyar Fekete-víz neve adatolt, Melich szerint ez arra utalhat, hogy ott a magyar és csuvasos török

137 MELICH János, *A honfoglaláskori Magyarország*, A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve I. 6., Budapest, 1929, 69–70; GOLDEN, *An Introduction...*, i. m., 246.: a kazarok a 10. században a *Duna* alakot használták, amely meggyökeresedett formaként inkább tartható avar-kori török névadásnak, mint egykorú magyarnak.

138 BENKŐ Loránd, *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán*, Magyar Nyelv 80/4 1984, 389–418, 398.

kétnyelvű lakosság hosszabb ideig együtt élhetett.¹³⁹ A Küküllő Melich szerint nem származhat egy magyar Kökényes folyó jelentésű *Kükül jó* összetételből, mert a nyelvtörténeti adatok nem ismernek ilyen formát, az *l+j* nem vonódhatott össze *ll-é*. Jól magyarázható viszont a török *Kükelek(γ)* köznévből, amely a török *kök* szó kicsinyítő képzős változata, kökény jelentéssel.¹⁴⁰ A Szamos neve 239-ből *Samus*, 1297-ből már *Zamus*, vagyis *Szamus* alakban ismert. A *Samus*, *Gris*, *Maris*, *Tibis* nevek mind indogermán, thrák-dák eredetűek, ott megvolt a nominatívusi *s* formáns. A legrégebb idegen alakok *sz* végűek, de a magyar alakok *s*-re végződnek. Szláv átadó nyelvvel egyik esetben sem számolhatunk, mert adataink vannak arra, hogy az indogermánból a szlávba került ilyen végződésű szavak végződése az ősszlávban eltűnt. A gótban és a gepidában viszont volt *s* szóvég, innen a török nyelvekbe, hunba, avarba, csuvasos törökbe kerülhettek *e* nevek. A török nyelvekben is van *s* és *sz* szóvégződés. A csuvasos törökben *Samus*, *Maris*, **Kris*, **Timis* alakok lehettek, *sz* végződéssel. A magyarba kerülve az Egres, Nádas, stb. nevek analógiás hatására vehették fel az *s* szóvégződést.¹⁴¹ A Tisza neve a 6-7. századból *Tisia* néven ismert, ami a barbár nyelvi *Tiza* (Tisza) alak latinositása. Az eredeti *Patiszosz*, *Tizszosz* név thrák-dák eredetű, amely a gótban és gepidában **Tissas* lett, ebből pedig egy nyugati germán nyelvben (5. századi langobardok?) **Tisa*. Ez a levezetés látszik Melich szerint a legkifogástalanabb magyarázatnak. Az avar és a csuvasos török nyelvbe változatlanul kerülhetett *e* név, majd onnan a magyarba, abból pedig a szlávba.¹⁴² A Melich által felsoroltakon kívül a bodrogi közeli Karcsa-ér,¹⁴³ a Tápíó folyó,¹⁴⁴ és a Takta folyó¹⁴⁵ neve is török eredetű lehet. Melich Anonymus híradását a tiszántúli 9. századi dunai bolgár-török jelenlétről történetileg hiteles beszámolóként kezelve építette fel etimológiai javas-

139 MELICH, *A honfoglaláskori... i. m.*, 22–29.

140 *Uo.*, 30–35.

141 *Uo.*, 51–63. 51: A Samus alak az alsókosályi római feliraton olvasható.

142 *Uo.*, 64–69.

143 Török *Qaral/Karaca*, 'feketés, sötét' (1214/1334), Kiss, *Földrajzi nevek... i. m.*, 1/690.

144 Török *Taparç?* 'szolgálat, tisztelet' (1275/1281), *Uo.*, 2/614.

145 Török *Toqta* személynév? *Uo.*, 609.

latait. A későbbi kutatás Anonymus ezen állítását elvetve a Melich által javasolt származtatást is meghaladottnak tekintette. Az avar-kori steppei törökség, a csuvasos nyelvű törökök újabban felismert jelentősége a Melich által nyelvészetileg korrekt módon javasolt etimológiai irányt újból megfontolandóvá teszi. A Tisza mellékfolyónak esete hangsúlyosan hívja a figyelmet az etimológiáknak az aktuális történeti-régészeti felfogástól való szoros függésére. A tárgyalt folyók meghatározta területen összefüggő, jelentősebb létszámú szláv lakosságra nincsenek sem történeti sem régészeti adataink,¹⁴⁶ így e folyónevek szláv közvetítése a magyarba eléggé valószínűtlennek látszik.

Az avar-korinak valószínűsíthető mikrotoponimia kimutatása rendkívül nehéz feladat, mert a névadók nyelvvesztése már legkorábbi, 11. századi, amúgy is kisszámú, a mikrotoponimiát is megőrkítő oklevélünk megírásának idejére nagymértékben előrehaladott lehetett, különösen a Kárpát-medence belső vidékein. Kristó Gyula a Tihanyi Alapítólevélben éppen erről a területről megőrkített névanyagból kísérelte meg a honfoglalás előtti szláv és török lakosság nyomainak kimutatását. Azonban az oklevélben feljegyzett, szláv és török kifejezésekből alakult helynevek már magyar képzőkkel váltak helynévvé, így ezek helynévként eredeti magyar névadások lehetnek.¹⁴⁷ Csak azokban az esetekben juthatunk biztos eredményre, amikor egy-egy régebbi Kárpát-medencei helynevet hangtani és nyelvtani kritériumok alapján lehetséges szláv vagy török közvetítésűnek megállapítani. Ezekben az esetekben elképzelhető, hogy a korabeli magyar névhasználók egy korábban, csuvasos típusú török nyelvet beszélő közösség helynevet vették át. Ilyen lehetőségek feltárása minden esetben részletes, egyedi elemzéssel képzelhető el csak, ám rendkívül izgalmas távlatokat nyújthat a magyar településtörténet vizsgálatához. Legkorábbi okleveleink magyar földrajzi név szórványai között számos török, közöttük csuvasos eredetű közneveket találhatunk. Ezek nem pusztán a törökből átvett köznevekből magyarok által képzett földrajzi nevek lehetnek, hanem az eredeti török névadás is számításba jöhet. A magyar helynévadás a Kárpát-medencében a korai

146 BÁLINT, *Magna Moravia... i. m.*, 995.

147 Erre l. HOFFMANN, *A Tihanyi Alapítólevél... i. m.*, 98–99.

időben megfogható módon török mintát is követett. A Tihanyi Alapítólevélben az árok kezdetét árok fejének mondják, amely a török *arıq başı* névnek pontos megfelelőjeként azonos névadási szemléletmódról árulkodik.¹⁴⁸ Az 1009-es veszprémi oklevél *Sayarberien* nevének előtagjában a magyar *szár* szó köztörök *sayar* alakját kereshetjük.¹⁴⁹ Ugyanez a köznév kereshető az 1061-es somogyi *Zaharysomyloj* névben, amely a mai Szársomlyó névnek felel meg.¹⁵⁰ Földrajzi névként igen elterjedt a magyarban, kopasz, fátlan hegyet, hegytetőt jelöl.¹⁵¹ A mai földrajzi névanyagban is megtalálható *Sagar* alakban, a somogyi Teleki határában hegynévként.¹⁵² A baranyai Szellő falu nevének legkorábbi *Szedliük* alakja még viszonylag közel áll a csuvasos török eredetű szőlő szavunk eredeti *šidliäy alakjához.¹⁵³ A helynév korai alakja azért igen figyelemre méltó, mert a megyében több, bizonyosan török eredetű földrajzi név is található. Ilyen éppen a két *Karasó-* (*kara-šuv), és az *Okor-folyó* (*aqar-šuv), talán az *Alma*, és mellékvize a *Karán*. Az Okor és az Alma középső és alsó folyásvidékét egyaránt az *Ormán* névvel illették a középkorban, amely talán a török *orman*, 'erdő' szóval azonosítható.¹⁵⁴ E sűrű avarkori településhálózattal bíró tájon tehát egymással összefüggő török névadás halvány nyomai maradtak fenn máig. Nem egyedüli jelenségről lehet szó, hiszen a Tolna megye nyugati részén máig létező Okrád puszta neve szintén a török *aqar-šuv víznévből alakulhatott, a magyar

148 RÓNA-TAS András, *Nomád sátor, árok és kerítés*, = szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, *Honfoglalás és néprajz: A honfoglalásról sok szemmel IV.*, Bp., 1997, 173–183, 180.

149 BENKŐ Loránd, *Mióta lehetnek Febérvár helyneveink?*(Egy kis névromantika), = BENKŐ 1998, 121–126, 122.

150 KUMOROVITZ L. Bernát, *A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből*, = szerk. TARJÁNYI Sándor, *Tanulmányok Budapest múltjából XVI*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964, 43–83, 54.

151 SLÍZ Mariann, *Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig*, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkutató Munkaközössége, Bp., 2000, 9.

152 szerk. PAPP László, VÉGH József, *Somogy megye földrajzi nevei*, Akadémiai, Bp., 1974, 51/39. Az *s* szókezdő lehet csuvasos kritérium: LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 475.

153 KISS, *Földrajzi nevek... i. m.*, 2/550.

154 GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.*, Akadémiai, Bp., 1963, 248, 252.

ág (folyóág) köznévvvel kiegészülve.¹⁵⁵ Számos helynevünkben szerepel a *kondor* vagy *kondoros* szó. A családnévként is létező szó több esetben vízfolyások, fokok, erek, holtágakból lefűződött morotvatavak nevéként szerepel, különösen gyakran ismétlődve a Duna Budapest alatti széles ártérrel bíró szakaszán.¹⁵⁶ De megtalálható például Békésben is. Ezekben az esetekben igen valószínűnek látszik, hogy a megnevezett földrajzi alakulat neve a jellegének megfelelően hód jelentésű csuvasos török *χῆνδᾶρ* szóból származtatható, néha magyar képzővel ellátva.¹⁵⁷ A *kondor* köznévi használata magyar szóként nem adatolt.¹⁵⁸ A mai Baskíriában viszont folyó nevéként is létezik.¹⁵⁹

Török etimonú helyneveink zöme azonban személynévi eredetű. Hoffmann István arra figyelmeztetett, hogy a korai forrásokban meglehetősen kis számban fordulnak elő természeti névből, mikrotoponimiából alakult, víz melletti fekvésre, növényzetre stb. utaló településnevek. Ennek hátterében a tulajdonviszonyok érzékeltetésére való alkalmatlanságuk is kereshető.¹⁶⁰ Hoffmann hangsúlyozta a személynévi névadás sokkal nagyobb jelentőségét a köznevekből származó helynevekkel szemben a szóbeliség korában. Még Anonymus korában is tudott volt, hogy a birtokok neve önmagában is a birtoklás jogcíme lehet, legrégebbi okleveleink feltűnően sok puszta személynévi eredetű neve a még élő gyakorlat bizonyítéka.¹⁶¹ Joggal feltételezhető tehát, hogy a kora Árpád-

155 Kiss, *Földrajzi nevek... i. m.*, 2/272.

156 Tolna megye földrajzi nevei, szerk. Végh József, Ördög Ferenc, Papp László, Akadémiai, Bp., 1981, 37/338 tétel, 351, 353: Pakstól D-Re, Kondor-tó, Kondor farok. Bács-Kiskun megye, Fülöpháza mellett Kondor-tó, Szeremle, Sugovica parton Belső-, és Külső-Kondoros. *Baranya megye földrajzi nevei I.*, szerk. Pesti János, Baranya monográfiái sorozat, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982. Baranya megye, Dunafalva, Ágas-csatorna mellett Kondoros-dűlő.

157 Kiss, *Földrajzi nevek... i. m.*, 1/775. Olyan vizes élőhely, ahol sok a hód.

158 A magyar hód szó ugor-kori eredetű, az ótörök *qunduz* átvétele: *Etimológiai szótár: magyar szavak és toldalékok eredete*, szerk. Zaicz Gábor, A magyar nyelv kézikönyvei XII., Tinta, Bp., 2006, 307–308.

159 Rásonyi László, *Azonos földrajzi nevek a baskír és a magyar földön*, Magyar Nyelv 72., 1976, 48–53.

160 Hoffmann, *A Tihanyi Alapítólevél... i. m.*, 110, 80.

161 Uo, 109–113.

korhoz az írásbeliség hiánya mellett az életmód szempontjából is anynyira hasonló avar-korban a helynevek közül a tulajdonnévi eredetűek aránya hasonlóan magas, ennek megfelelően a közsavakból származóké jóval alacsonyabb lehetett. Utóbbiak kis száma tehát a Kárpát-medencei névanyagban jól magyarázható a névadás indokaival, nem következik belőle a török nyelvű népcsoportok alacsony létszáma, avagy hiánya. A magyar nyelvterület személynévi eredetű helynévanyagában máig nagy számban léteznek török etimonnal rendelkező nevek. E névadási mód megfelel a 10-11. századi magyarság általában feltételezett félnomád, illetve már letelepült életmódjának,¹⁶² de természetesen a hasonló körülmények között élő késő avar népesség életmódjának is, és éppúgy a birtoklás tényét igazolhatta.¹⁶³ Míg a szláv eredetű személynévek esetében a névadás módja, a személynév képzetlen alakban való használata a magyar névadást bizonyossá teszi, a török személynévekből történt névadás esetén nincsen ilyen fogódzók, lévén a törökségben is használatos e névadási mód. A régészeti-történeti kutatásban már régebben felmerült a helynévanyag hagyományos származtatásának felülvizsgálata iránti igény. Tomka Péter szerint: „A magyar helynévadás egyik jellemzője, hogy a birtokos pusztá személynévéből keletkezett. Árpád-kori személynéveink jó része azonban nem finnugor eredetű név; szépszámmal vannak köztük török eredetűek [...]” „Az avar állam jelenlétének azért nem találjuk nyomát a helynévadásban, mert egyelőre nincs módunkban elkülöníteni a „magyar” emlékektől az „avar” (esetünkben feltételezhetően bolgár-török) helynévadás maradványait.”¹⁶⁴ Simonyi Dezső az avar helyneveket szintén a nagyszámú török személynévi eredetű (nominatívuszos) helynévben vélte megtalálni. A török eredetű névanyag arányait kiválóan jelzi Simonyi elemzése: „A Kniezsa által felhasznált 540 helynévből 100 tisztán szláv, míg a többi 440 a magyar nyelv hangrendszeréhez idomult, amelyekből 180

162 GYÖRFFY György, *István király és műve*, Balassi, Bp., 1977, 399–405.

163 BÓNA István, *A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon*, = szerk. SZÉKELY György, BARTHA Antal, KRISTÓ Gyula, *Magyarország története I/I.*, Bp., 1984, 265–373, 332.

164 TOMKA, *Avarok a Kisalföldön... i. m.*, 167.

szláv, 150 ismeretlen és finnugor, de 210 török eredetre vall.”¹⁶⁵ Néhány településnév típus esetében konkrét, történeti adatokkal alátámasztható indokok szólnak az avar-kori török névadás mellett. A letelepülő népek esetében a névadás legkorábbi rétegébe tartozó egyelemű, képzetlen személy-, méltóság-, nép-, és törzsnévből alakult helyneveket joggal kereshetjük a nomádból megtelepültté váló avar-kori népesség esetében is. Török eredetű személynévekből alakult településneveink jellemzően az alföldeken találhatóak meg nagy tömegben, ahol az avar-kori steppei eredetű lakosság élt, amint azt rendkívül sűrű településhálózatuk máig bizonyítja.¹⁶⁶ E helynevek pontos meghatározását a különböző török nyelvű népcsoportok, besenyők, kunok Árpád-kori betelepülése nehezíti meg. E népek települései összefüggő adminisztratív egységeket alkotnak évszázadokon át, elhelyezkedésük, kiterjedésük jól rekonstruálható, így az ezeken kívül nagyszámban megtalálható török személynévekből alakult településnevek között joggal kereshetjük az avar-kor helyneveit.¹⁶⁷ A következő listában a török háttérrel rendelkező településnevek közül csak az ismert avar-kori régészeti lelőhelyekkel földrajzi egybeesésük miatt kapcsolatba hozható településnevek szerepelnek.¹⁶⁸

Aba belterület (1), Abony belterület (2), Abonyszentkirály, Esztergom (3), ótörök *aba* 'atya, ősz', ill. képzett alakja.¹⁶⁹ Acsa (Somogy-), Törökrét (4), Acsa (Vértes-), Tükör u. (5), Acsád (Nyír-), Nyírlugosi út

165 SIMONYI Dezső, *Tárkány helyneveink és az avarság*, Magyar Nyelv 64 (1968), 438–445, 445.

166 SZŐKE Béla Miklós, *Zur Awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 32., 1980, 181–191.

167 A besenyőkre I. HATHÁZI Gábor, *Besenyők és kunok a Mezőföldön* = Zúduló sások, Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön, Szerk.: HAVASSY P. Gyula. Gyula, 1996; a kun településekre I. RÁSONYI, László, *Les noms toponymiques comans du Kiskunság*, Acta Linguistica Hungaristica Hungariae VII (1957) 73–146.

168 Lelelőhelyek: *Archeologische Denkmäl von Awarenzeit in Mitteldonaubecken*, (ADAM), szerk. SZENTPÉTERI József, MTA Rég. Int., Bp., 2002. Lelelőhelyjegyzék; Régészeti Kutatások Magyarországon 1998–2011 alapján.

169 1332/37, Kiss, *Földrajzi nevek... i. m.*, 1/47, 1/51.

(6), ótörök *ača* 'rokon' ill. képzett alakja.¹⁷⁰ Alap (Bőny-Rét-), Koldusdülő (7), Alap, Tavasz major (8), Alap, Szociális otthon (9), ótörök *alp* 'hős, dalia'.¹⁷¹ Alattyan, Tulát (10), ótörök *Alip-Tiyan* 'Hős-Sólyom'.¹⁷² Alpár, Várdomb (11), Alpár, Titel m. (12), ótörök *alp er* 'hős, bátor harcos'.¹⁷³ Átány, Péterkút-tanya (13), ótörök *ata* 'atya' képzett alakja.¹⁷⁴ Bács, Cukorgyár (14), Bácsa, Pénzverem-dülő (15), ótörök *baγa(cs)* méltóságnév.¹⁷⁵ Baja, (Kun-) (16), Baja, több lelőhely a belterületen (17), Bajcs (Kis-), Szőgye (18), ótörök *baj* 'gazdag, bő' képzett alakja.¹⁷⁶ Balai rév, Bánffy/Osvát-bala (Gyoma) (19), Bala- (ma Törökszentmiklós) (20), ótörök *bala* 'állatkölyök'.¹⁷⁷ Bár belterület (21), Baracs, Agocs-tanya, (22) Barcs, Régi falu (23), lehet az ótörök *bar* 'megy, jár' ill. képzett alakja.¹⁷⁸ Becse (Ó-), belterület, Becse (Török-) (24), ótörök **Bača*.¹⁷⁹ Bercel (Cegléd-), Mgtsz-major (25), Bercel (Tisza-), Nagyrét/Vékás-dülő (26), ótörök *Barsula* törzsnév.¹⁸⁰ Bodajk belterület (27), török *buday* 'ág'.¹⁸¹ Bogyán (r. Boján), védőgát (28), ótörök *baj* 'gazdag, bő' képzett alakja, vagy 'bán'.¹⁸² Bög-psz., Óbög (Tiszakécske) (29), ótörök *bögä, bökä* 'hős'.¹⁸³ Bökény, Magyarcsanád (30), Bökény, Szentés (31), ótörök *bük* 'erdő' vagy *bükün* 'impotens'.¹⁸⁴ Csabja (Kül-), Szabadbattyán (32), török *čaba* 'ajándék' -ja képzős alakja.¹⁸⁵ Csitény(domb), Balatonkenese (33), ótörök **čitim*, török *čitän* 'sö-

170 1091, *Uo*, 1/53.

171 1280k, *Uo*, 1/65.

172 1215, *Uo*, 1/65.

173 1075, *Uo*, 1/48–49, 647.

174 1181, *Uo*, 1/122.

175 1111, *Uo*, 1/131.

176 1183, *Uo*, 1/138.

177 1219, *Uo*, 1/147, 346.

178 1211, *Uo*, 1/163, 1/164, 1/168.

179 1238, *Uo*, 1/180.

180 1281, *Uo*, 1/196.

181 1150k, *Uo*, 1/222.

182 1338, *Uo*, 1/229.

183 1220, *Uo*, 2/648.

184 1111, *Uo*, 1/249.

185 1138/1329 *Uo*, 1/185.

vény, vagy četen' 'kosár'.¹⁸⁶ Décsi telekhalom, Örménykút (34), ótörök *ǰewü*, *ǰewi* méltóságnév.¹⁸⁷ Eszlár (Tisza-), Kunsírpárt/Sinkahegy (35), ótörök *as-lar* 'alánok'.¹⁸⁸ Felgyő, Alsómajor/Ürmös-tanya (36), ótörök *ǰewü*, *ǰewi* méltóságnév.¹⁸⁹ Gerjen, Várad-puszta (37), török *ǰürgän* 'bükkfá'.¹⁹⁰ Gyál környéke (38), Gyalla (Ó-), Abadomb (39), ótörök *jall/jalan-jalän* 'láng/lángolj'.¹⁹¹ Gyón, Paphegy/Petőfi Tsz. (40), török *ǰoǰun?* 'kövér'.¹⁹² Gyömrő, Andrássy u.-Tompá u. (41), török *kömür* 'szén'.¹⁹³ Kaba, belterület (42), török *kaba* 'ragadozó madár'.¹⁹⁴ Kaján (Kalán), Szentes (43), ótörök *qal-* 'marad'.¹⁹⁵ Kajdacs, Alszeg, Kis-, Nagykajdacs (44), ótörök *Qajdi* 'megfordult'.¹⁹⁶ Kalocsa, Karján, Foktői út (45), ótörök *Qalač* 'maradék'.¹⁹⁷ Kamut, Vágóhíd (46), ótörök *Qamuldı* 'leesett'.¹⁹⁸ Karakány, Szentes (47), ótörök *qaragan* 'karakán'.¹⁹⁹ Kecelhegy, Kaposvár, (48), Kecel, Határ-, Körtefadülő, Schwacho-föld (49), ótörök *qızil* 'vörös'.²⁰⁰ Kolon (Alsó-), Zalakomár/Balatonmagyaród (50), ótörök *qulun* 'csikó'.²⁰¹ Kondoros, Ady u., Bolza-tp, belterület, Gépállomás, Törökvár II. Templomhely (51), csuvasos ótörök *χəndər* 'hód' m. képzős alakja.²⁰² Ladány (Nagy-, Kis-), Kiszombor (52), ótörök/iráni *Lad-än* népnév.²⁰³ Maklár, Tanácsháza (53), ótörök *maq-lar*

186 1102, *Uo*, 1/326, 334.

187 1075, *Uo*, 1/68–69, 359.

188 1220, *Uo*, 1/291, 650.

189 1075, *Uo*, 1/68–69, 359.

190 1281, *Uo*, 1/512, 528.

191 1323, *Uo*, 1/538; 1329, *Uo*, 2/269.

192 1264/1466, *Uo*, 1/545.

193 1274, *Uo*, 1/526, 546.

194 1151, *Uo*, 1/665.

195 *Uo*, 1/541 (Gyepükaján alatt).

196 1138/1329, *Uo*, 2/613, 669.

197 1332/37, *Uo*, 1/674.

198 1295, *Uo*, 1/678.

199 *Uo*, 1/687 (Karaganda alatt).

200 1198, *Uo*, 1/703.

201 1203, *Uo*, 1/769.

202 1229/1550, *Uo*, 1/775.

203 1219, *Uo*, 1/653–654.

népnév.²⁰⁴ Súr (Hegy-), Candal/Kerekto (54), török *čur* méltóságnév?²⁰⁵ Surány (Nagy-) (55), török *čur* méltóságnév?²⁰⁶ Szatmár-dülő, Sárvár, Végh-malom (56), török *sat-* 'elad, kereskedik'.²⁰⁷ Szerencs, Fecskés-homokbánya (57) ótörök *serinč?* 'türelem, szívósság'.²⁰⁸ Tápé, Kerekgyöp (58), török *tapay uduy* 'szolgálat, tisztelet'.²⁰⁹ Tárkány-dülő, Nagyberki, Szalacska (59), ótörök *tarqan* 'főember, magas méltóság'.²¹⁰ Tényő, Pere, Rigács-dülő (60), török *tina* 'tinó'.²¹¹ Tepélypuszta, Besenyőtelek (61), török *tapay uduy?* 'szolgálat, tisztelet'.²¹² Torda (62), török *Turdi* 'megállt, megmaradt'.²¹³ Tömörkény, Aranyhegy (63) török *temürkän* 'nyílhegy'.²¹⁴ Tömörd, Csepregi erdő, kohótelep (64), ótörök *Temir-Temür* 'vas'.²¹⁵ Urkom, Tiszadob (65), Urkony, Sarród, Kacsá-dülő (66), török *ärkin* 'szabad, szabados'.²¹⁶ Ürböpuszta, Bugyi (67), ótörök *el begi* 'a nép bégje'.²¹⁷ Vajta, Szőlőhegy (68), ótörök *baj?* 'gazdag, bő képzett alakja'.²¹⁸ (Tisza-) Várkony, Hugyinpart (69) csuvasos török közvetítésű **uarχun* népnév.²¹⁹ A lista természetesen csak a további kutatás számára nyújthat támpontokat, hiszen a települések folyamatos lakottsága, illetőleg a felsorolt helyneveknek az egyes török nyelvjárásokhoz kapcsolhatósága további vizsgálatokat igényel.²²⁰ A helynevek között természetesen további

204 1261/71, *Uo*, 2/83.

205 1245, *Uo*, 1/581, 2/503.

206 1264, *Uo*, 1/198, 2/210.

207 *Uo*, 2/533 (Szatmárnémeti alatt).

208 1219, *Uo*, 2/573.

209 1138/1329, *Uo*, 2/614

210 *Uo*, 2/620 (Tárkány alatt).

211 1216, *Uo*, 2/636

212 1138/1329, *Uo*, 2/614

213 1075, *Uo*, 2/664

214 1326, *Uo*, 2/675

215 1093, *Uo*, 2/675.

216 1150k, *Uo*, 2/300, 707

217 12. sz. *Uo*, 2/296

218 1183, *Uo*, 2/725

219 1220k, *Uo*, 2/655.

220 Az egyes avar- és kora Árpád –kori településnyomoknak az írott forrásokban megőrződött helynevekkel történő kapcsolatba hozásakor komoly nehézséget jelenthet a mai települések határában sok esetben előkerült több településnyom. Az azonosításhoz

besenyő vagy kun névadású nevek is elképzelhetőek.²²¹ Baján avarjainak máig fennmaradtak konkrét helynévi nyomai is a Kárpát-medencében. A Várkony helyneveket a kutatás hagyományosan hozzájuk köti. Azonban a korai avarok *varchonita* nevének 595-ös utolsó említése valamint a legkorábbi, a nevékből képzett helynévre vonatkozó 1158-as hiteles adat közötti közel 600 éves időkülönbség óvatosságra int ezzel az azonosítással kapcsolatban.²²² A problémát vizsgáló Felföldi Szabolcs szerint az időkülönbség mellett etnikai változások teszik bizonytalanná a korai avar népesség etnikai/népnévi kontinuitását a 8–9. században, ám ez utóbbiak, mint fentebb bemutatam korántsem lehettek nagyszabásúak. A korai avar településterülettel a vizsgált helynevek csak két esetben esnek egybe, ugyanakkor a bizánci források a késői avarokra nem használták e népnevet, így bár az összefüggés nem cáfolható, de további kutatásokat igényel. Felföldi szerint a magyar nyelvbe e helynevek a legnagyobb valószínűség szerint a csuvasos törökből kerültek.²²³ Mivel a letelepedés már a kora avar -korban előrehaladott állapotban volt, a 7. század folyamán már létrejöhettek ezek a települések, amelyek nevét egy csuvasos török nyelvű környezet akadály nélkül továbbíthatta a magyarba. Emellett a név egyedi mivolta is Baján avarjai és e települések kapcsolatára utal, legalábbis a korai avar településterületen belül. Tárkány nevű településeink feltehető avar-kori eredetére Simonyi Dezső hívta fel a figyelmet. A *tarkan* méltóságnév adatokkal alátámaszthatóan használatos volt a késő avaroknál, azonban a honfoglaló magyarságnál

ezért elengedhetetlen a középkori településhálózat rekonstrukciója az okleveles helynévanyag pontos lokalizációjával, amelyben a sokszor egészen az újkorig megőrződött dülőnevek segíthetnek. Egy-egy elpusztult település területe a szomszédos települések külterületén fennmaradt, az elpusztult település nevét őrző helynevek és a sok esetben középkori nyomon haladó településhatárok segítségével jól megállapítható. Úttörő munka WEIDLEIN János, *Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában*. Századok 68., 1934, 611–630. Magam Somogy megye területére végeztem el ugyanezt a munkát.

221 Vö. LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 534–544.

222 FELFÖLDI Szabolcs, *Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében (Várkony)*, = szerk. MÁRTON Alfréd., *A Kárpát-medence és a steppe*, Magyar Őstörténeti Könyvtár 14., Bp., 2001, 28–39, 28–31.

223 FELFÖLDI, *Avar kori helynévi nyomok... i. m.*, 33–35.

ismeretlen volt.²²⁴ Róna-Tas András a magyar tárkány, török *tarqan* szó valószínűleg csuvasos török eredetére hívta fel a figyelmet.²²⁵ Újabb kutatás Tárkány helyneveink avar-kori lelőhelyekkel kimutatható földrajzi kapcsolataira figyelmeztet, részletesen tárgyalva a *tarqan* méltóságnév lehetséges etnikai hátterét. Szerzője a helynévadás összefüggését az avar-kori *tarqan* réteggel valószínűsíthetőnek találja.²²⁶ Talán Varsány helyneveink is kapcsolatba hozhatók az avar -kori bolgárokkal, illetőleg eltörökösödött alán népességgel, hiszen az 1075. évi „qui vosciani dicuntur” adat nyelvi forrása egy alán **asiān- *osiān* alak lehetett, amely a *jász* népnév török eredetijével megegyezik, és csuvasos török közvetítéssel kerülhetett a magyarba.²²⁷ Az 1075. évi adat egykorú etnikai elkülönülésükről tanúskodik, ám honfoglalás-kori beköltözésükre nincsen adat. Ellenben szarmata-alán népesség már jóval az avar-kor előtt is élt a Kárpát-medencében, a 4-5. század fordulóján pedig már Pannoniában is kimutatható jelenlétük.²²⁸ Az Árpád-kori „Varsány” települések előzményeként négy esetben is azonosíthatók avar-kori temető, vagy településnyomok, így a „varsányok” avar-kori jelenléte bizonyosra vehető.²²⁹ Nándor helyneveink az *onoγundur* népnévből származtak, de nem a magyar nyelvben fejlődött e névalak *nandur* formává. A Gardēzi-nél és a Gayhanī-hagyományban megőrzött *nndr* alak lehet a forrása. Melich feltevése a magyar Nándorfehérvár névnek egy korábbi avar-török majd csuvasos török név lefordításával keletkezéséről Ligeti szerint jelentéstani oldalról megerősíthető.²³⁰ Nándor helyneveink dunai bolgár

224 SIMONYI, *Tárkány helyneveink... i. m.* 439-441.

225 RÓNA-TAS András, *A kazár népnévről*, Magyar Nyelvtudományi Közlemények 84., 1982, 349-379, 372.

226 GÖMÖRI János, *A Tárkány helynevekről régészeti megközelítésben* = Főszerkesztő: Kovács László-Révész László, *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében*. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Budapest 2016, 439-460, 447-454.

227 KISS, *Földrajzi nevek... i. m.*, 2/737.

228 SALAMON ÁGNES-BARKÓCZI LÁSZLÓ, *Bestattungen von Csákvár aus dem ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts*, Alba Regia 11., 1971, 35-80, 56, 62, 71, 78-80.

229 Dunavarsány, Belterület, Rákóczi-falva (Varsány), Kastélydomb, Gyulavarsánd, Laposhalom, Kisvarsány, Körtélyes: *Archeologische Denkmal... (ADAM)* i. m., Lelelőhelyjegyzék, 7, 18, 24, 32.

230 LIGETI, *A magyar nyelv török kapcsolatai... i. m.*, 269.

eredetét nem tarthatjuk valószínűnek, mert dunai bolgár népesség Erdély kivételével bizonyosan nem élt a 9. századi Kárpát-medencében jelentékeny számban, legkevésbé Pannoniában, de Alföldön sem.²³¹ Így nagyszámú Nándor/Lándor településnevünket a honfoglaláskor helyben talált, avar-kori eredetű onogu(ndu)r-törökökhöz köthetjük a legnagyobb valószínűséggel.²³²

Az Árpád-kori magyar népalakulás

A fentiekben kifejtettek alapján igen valószínűnek látszik, hogy a Kárpát-medencében, a magyar honfoglalást követően a magyarok és különféle oğur csoportok igen szoros és hosszú idejű együttélésével, kétnyelvűséggel számolhatunk. A magyar honfoglalást követő 100–150 év során bekövetkező gyors magyar asszimilációja e török nyelvű csoportoknak kézenfekvő módon magyarázható a mindkét nép számára idegen nyelvi és kulturális környezettel. A két, egyaránt steppei eredetű, nyelvi és kulturális-életmódbeli szempontból is egymáshoz közeli nép a mindegyik szempontból idegen szláv és német környezetben gyorsan egy néppé formálódhatott.²³³ Ma a nyelvészeti kutatás ugyan az avar-kori törökök elszávosodására gondol, ám ezt mindössze néhány, szláv közvetítéssel a magyarba került török kifejezés alapján feltételezi. Tekintve, hogy e kifejezések a déli szláv nyelvekből kerültek a magyarba, forrásként azokra az avarokra gondolhatunk, akik még a 10. században is éltek a horvátok között. Így e kifejezések nem a magyar uralom alá

231 SZALONTAI Csaba, *Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldön és Erdélyben*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica 6. Szeged, 2000, 263–286. SZALONTAI Csaba, *Bolgárok a 9. századi Alföldön?* = szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs, *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, Szeged, 2001, 106–129; KATONA-KISS Attila, *A Kárpát-medencei bolgár térbővítés a IX. században. Történeti észrevételek a régészet tükrében*. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXI (2009), 37–56; Uo, *A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században*, Hadtörténelmi Közlemények, CXXIII/1–2., 2010, 168–214.

232 A helynévre l. RÁCZ Anita, *Etonimák a régi magyar településnevekben*, A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 79–84.

233 l. JUHÁSZ, *A 9-10. századi magyarság...*, i. m., 241–242, 253–254.

került török népességtől származhatnak.²³⁴ Ugyanakkor kétségtelenül számolnunk kell török-szláv kétnyelvűséggel is. Jóllehet jövevényszavaink között a legnagyobb, 10% körüli arányt a szláv eredetű kifejezések képviselik, a török-magyar kétnyelvűséggel szemben a szláv-magyar kétnyelvűség nem érintette a magyar népesség jelentős részét, hiszen e nyelvi érintkezés nem gyakorolt hasonló mélységű hatást a magyar nyelvre. A Kelet-európai steppén élt magyarság a tőle jóval északabbra, az erdőzónában élt szláv törzsekkel rövid, jó félévszázados jelenléte során szorosabb érintkezésbe aligha kerülhetett. Szláv foglyaikat muszlim forrásaink szerint a bizánci kikötőkben értékesítették, otthoni dolgoztatásukat a földművelő életmód török eredetű magyar kifejezései sem valószínűsítik. A muszlim források alapján a keleti szláv földművelés sokkal alacsonyabb színvonalú volt, mint a kelet-európai török népeké.²³⁵ A magyarok a Kárpát-medencében a hatalmuk alá került, kisebb csoportokban szétszórva, jelentős létszámú török nyelvű népesség között élt szláv csoportokat elég gyorsan asszimilálhatták. Az átvett szláv kifejezések nagy tömege, beépülése a magyar nyelvbe, jól magyarázható jelenlétükkel a magyar nyelvterület számos pontján. A folyamatos kulturális érintkezés a magyarság szomszédságában élt nagyobb szláv nyelvi tömbökkel, a folyamatos bevándorlás e területekről az Árpád-korban szintén magyarázza ezt a jelenséget.²³⁶ A középkori magyar nép kialakulásának két vagy három meghatározó állomásával számolhatunk. Elsőként az avar-kori török, majd szláv bevándorlás, amely a biológiai és kulturális-életmódbeli alapokat építette ki. Másodszor a politikai és nyelvi kereteket meghatározó 9. század végi magyar honfoglalás. Végül a kunok 13. századi bevándorlása, amely megváltoztatta a Nagyalföld etnikai-kulturális képét.

234 RÓNA-TAS, BERTA, *West Old Turkic...*, i. m., 19–39.

235 I. ERTE ZIMONYI, *Muszlim források...* i. m., 227–243.

236 A szláv-magyar érintkezésre I. ZOLTÁN András, *A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet*, *Kisebbségkutatás* 13., 2004/4., 671–675.; ZOLTÁN András, *A magyar-szláv érintkezések kezdetei és fázisai*, *Életünk* 34., 1996/6–7., 634–648.; KRISZTÓ Gyula, *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest, Lucidus, 2003, 86–88, 115–117.

Absztrakt
A steppe országútján a Kárpát-medencébe
Hódítók és meghódítottak

Tanulmányom a magyar őstörténet kutatásában meghatározó szerepű tudományágak, a nyelvtudomány, a régészet, a történetírás és a néprajz eszköztárával felvázolt magyar népalakulás súlyos ellentmondásaira kívánja felhívni a figyelmet. Öt pontban fogalmazhatók meg az egyes koncepciókon belül és azok között jelentkező antagonizmusok. Az 5-9. század közötti Kelet-Európába helyezett, az életmódot, a társadalmat, sőt magát a magyar nyelvet is átformáló török-magyar együttélés hagyományos feltett időszaka és helyszíne ezek következtében mindenképpen felülvizsgálandó. Különösen indokolja ezt az a körülmény, hogy a 6-9. századi Kárpát-medencei avarság kialakulásának és történelmi útjának az elmúlt évtizedekben megtörtént újraértelmezése kiemelt szerepet juttat leszármazottainak az Árpád-kori magyarság kialakulásában. Az európai avarság kiformálódásában döntő szerep éppen azoknak az oğur-török törzseknek jutott, amelyeknek a turkológia meghatározó szerepet tulajdonít a korabeli török-magyar szimbiózisban. E jelentős, elsősorban török nyelvűnek feltételezhető Kárpát-medencei népalakulat a régészeti adatok tanúsága szerint pontosan abban az életmódban élt a magyar honfoglalás előtt, amelyet a magyar nyelv csuvasos (oğur)-török jövevényszavai leírnak. Korábban feltett 9. századi „kipusztulása” sem írott, sem régészeti adatokkal nem igazolható, ám részleges elszlávosodása joggal valószínűsíthető. A magyarság a 10. századtól e részben török, részben török-szláv kétnyelvű népességgel asszimilálódott, annak életmódját, kultúráját, sőt eredethagyományát is átvéve, saját nyelvét és politikai formációját pedig kölcsönözve annak. A Kelet-európai török törzsekkel erre történelmi léptékkal mérve a kellő idő sem állott volna rendelkezésére, hiszen az írott és régészeti adatok nem támogatják a magyarság 9. század előtti jelenlétét Kelet-Európában.

#magyar népalakulás #magyar honfoglalás
#török-magyar nyelvi érintkezések #avarok

Abstract
On the Highway of the Steppe – Conquerors and conquered

The goal of my issue is highlighting the contradictions of the traditional hypothesis of the Hungarian ethnogenesis. This hypothesis was elaborated with the tools of the linguistics, archaeology, history and ethnography, which did not have same emphasis by the researcher. I have formulated in five points the antagonism between the different conceptions in the disciplines. On the base of my remarks it seems is justifiable to revise the conception of the Turkish-Hungarian cohabitation in East Europe in the 5-9 Centuries. It is strengthened by the evidences of the reinterpretation of the role of the Avar population in the Carpathian Basin in the 6-9 Centuries by the newest research. It has become clear, that is the Avar population were settled and the Avar people had relatively developed agriculture. In the process of the formation of European Avar population had a determinative role those Oğur-Turkic tribes, which are participated in the Turkish-Hungarian cohabitation according to the Hungarian Turkology. The Oğur-Turkic tribes had a very significant role in the population of the Carpathian Basin in the time of the Hungarian Conquest, and they lived in that way of life which is draw by the Chuvash-Turkish loanwords of Hungarian language. Although the hypothesis of extinction or complete Slavicization be excluded, but the Avar people had a partial Turkic-Slavic bilingualism. The Hungarian tribes were assimilated with the Avar population in the Carpathian Basin after the Hungarian Conquest. The Hungarians were inherited the Avar life of way, culture and the tradition of the origin of the Avar gens. In same time the Hungarians transferred own language and political structure to the subjugated Avar people. This process is unimaginable in the East European steppe, because the Hungarians did not live there more than a half Century according to the written and archaeological sources.

#Hungarian ethnogenesis #Hungarian Conquest
#Turkish-Hungarian linguistic contacts #Avars